

Klein-Brabant in de eeuw van Conscience

Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

48^e Jaargang

2013

Omslagfoto: Johanna Spiessens in de dreef aan kasteel de Marnix de St-Aldegonde te Bornem, circa 1890 (Repro: Walter Verstraeten)

Titelbladfoto: Mariekerkenaren voor hun kerktoren begin twintigste eeuw (Verzameling Luc Rochtus)

Idee en eindredactie: Benny Croket

Coördinatie auteursbijdragen: Benny Croket

Drukzetting en finale lay-out: Cedric Verheyen

Druk: Drukkerij-Uitgeverij Baeté N.V., Puurs

Verantwoordelijke uitgever: Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

<http://www.verenigingvoorheemkundeinkleinbrabant.be>

Wettelijk depot: D/2013/8512/1

Voor elke in dit boek opgenomen afbeelding werd getracht de herkomst te vinden en deze te vermelden. Bij ontstentenis van de vermelding van de eigenaar van het copyright verzoeken de uitgevers de betrokkenen, met het oog op de overnamerechten, de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant v.z.w. te contacteren.

De verantwoordelijkheid voor de in dit boek opgenomen tekst berust uitsluitend bij de auteurs. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, CD, DVD, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever én de auteurs.

Voorwoord

De negentiende eeuw in Klein-Brabant:
toen een geïsoleerde streek op dagafstand van de grote steden.

De negentiende eeuw:
geen ver verleden want slechts enkele generaties geleden en toch vrij onbekend.

De negentiende eeuw:
zonder de mysterieuze sluier van de Middeleeuwen
maar toch bij nader toezien onze historische nieuwsgierigheid opwekkend.

De negentiende eeuw:
een vergeten eeuw tussen Franse Revolutie/Boerenkrijg en de Eerste Wereldoorlog.
Men durft wel eens brutaal beweren dat ze door deze grote gebeurtenissen opgevreten werd.

De negentiende eeuw:
een rijk (vooral gemeente-) archief, doch grotendeels onontgonnen en onbestudeerd.

De negentiende eeuw als tijdsruimte van grote tegenstellingen en dieptepunten: armoede, honger, uitbuiting, cholera, burgerij en proletariaat.

De negentiende eeuw in Klein-Brabant: dichterbij ons gebracht door een hele resem bijdragen van Benny Croket, Walter Verstraeten, Louis Callaert, Paul Servaes, Filip Hooghe, Koen De Vlieger-De Wilde, Paul De Borger en Danny Polfliet, die een variëteit aan onderwerpen verspreid over de hele regio wisten te bundelen in één jaarboek. Sommige van de bijdragen, zoals deze van auteur Benny Croket over Mariekerke, zijn haast een boek gelijkwaardig. Het is ook auteur Benny Croket die dit nieuwe jaarboek voortreffelijk coördineerde en trouwens ons inspireerde tot de studie van de negentiende eeuw in Klein-Brabant, waarvoor onze welgemeende dank. Dank ook aan onze secretaris Walter Verstraeten die, in redactie met Benny Croket, de teksten zuiverde van spelfouten en gallicismen met als resultaat een vlot leesbaar en taalkundig correct jaarboek. Zoals steeds is ook dit jaarboek sterk gedocumenteerd met afbeeldingen, waarvoor we andermaal een beroep konden doen op het enorme fotoarchief van bestuurslid Jos Winckelmans.

De negentiende eeuw in Klein-Brabant met een knipoog naar Hendrik Conscience.
Het waarom kan U ontdekken in deze publicatie.

Veel lees- en studiegenot!

Luc Rochtus
Voorzitter

Herfst 2013

Aan allen die de geschiedenis van Klein-Brabant
een warm hart toedragen

Inhoud

Titelblad	1
Colofon	2
Voorwoord van de voorzitter	3
Inhoud	5
Paul SERVAES Klein-Brabant in de eeuw van Conscience	7
Paul DE BORGER Eene groote menigte van ackermans De vechtscheiding van Breendonk en Puurs (1803-1836)	12
Benny CROKET Boeren in een vissersdorp	27
Louis CALLAERT Inwijking in Puurs tijdens de negentiende eeuw	160
Danny POLFLIET Het kunnen allemaal geen soldaten van Napoleon zijn	174
Paul SERVAES Groepsportret met dame	190
Filip HOOGHE De economische impact van de graven de Marnix in het Bornem van de negentiende eeuw	196
Louis CALLAERT De Puurse cijns- en bekwaamheidskiezers van 1890	214
Koen DE VLIAGER-DE WILDE Het kasteel en het dorp De relatie tussen de hertog d'Ursel en de Hingenaars (1878-1903)	223
Walter VERSTRAETEN Cultureel volksvertier in Klein-Brabant Toneel, muziekfeesten en cavalcades op het einde van de negentiende eeuw	235

Klein-Brabant in de eeuw van Conscience

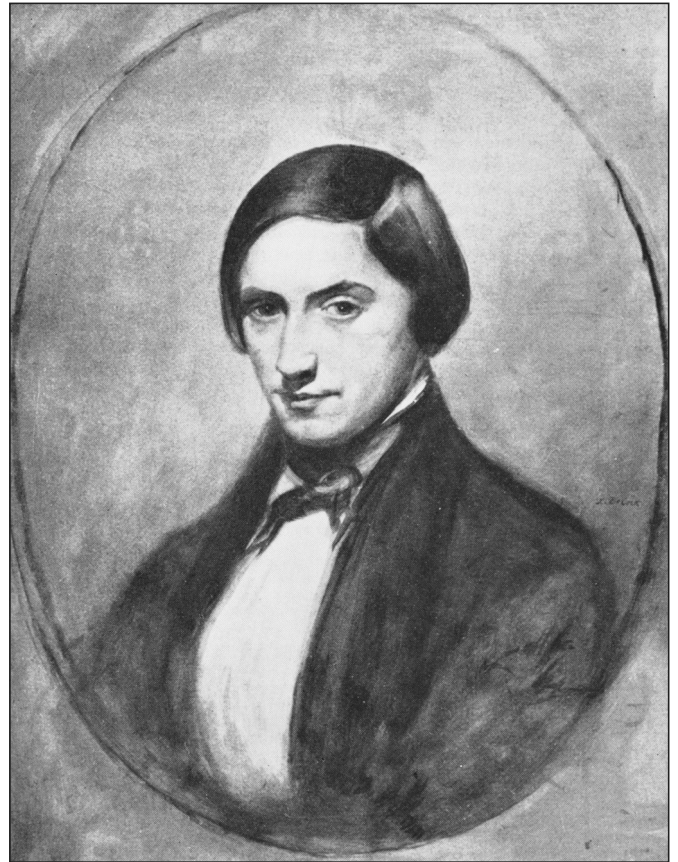
Paul Servaes

Het lijkt enigszins vermetel de negentiende eeuw in Klein-Brabant de “Eeuw van Conscience” te noemen. De negentiende eeuw is immers meer dan letterkundige Hendrik Conscience en zijn band met Klein-Brabant ligt ook niet zo maar voor de hand. Toch wagen we het er op.

Door de Vrede van Utrecht van 1713 werden de Zuidelijke Nederlanden toegewezen aan keizer Karel VI en kwamen ze dus onder Oostenrijks bewind. In 1794 werden ze, na de overwinning van de Fransen bij Fleurus, bij Frankrijk ingelijfd, met alle bijhorende gevolgen: godsdienstvervolging, militaire conscriptie en “De Boerenkrijg”. Met de invoering van het Frans als de officiële taal in Vlaanderen verliep ook het verfransingsproces heel snel. Het is ook een van de oorzaken waardoor de herstelde eenheid tussen Noord en Zuid het moest begeven. Onder Napoleon bleven oorlogsgruwelen uit. Op het congres van Wenen van 1815 kregen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden samen vanwege de Europese grootmachten een nieuwe vorst, Willem I. Een gelukkige verbintenis bleek dit niet te zijn want het ongenoegen leidde tot de Belgische Omwenteling van 1830 en de Tiendaagse Veldtocht. In 1831 ontstond het Koninkrijk België en kwam aan deze kunstmatige verbintenis een einde, maar het zou nog tot 1839 duren voordat koning Willem I hierin berustte.

Het turbulente eerste deel van de negentiende eeuw was een tijd waarin politieke spanningen en nationale gevoelens de overhand hadden. Bovendien heerste in Vlaanderen ellende op stoffelijk en op geestelijk gebied. De Vlaamse huisnijverheid ging ten onder wegens de mechanisering van het textielbedrijf. De hele vlasnijverheid concentreerde zich in de fabrieken sinds Lieven Bauwens bij het begin van de eeuw de Engelse machines in Vlaanderen had ingevoerd. De meeste vlasbewerkeren, die vroeger in de zomer oogstten en rootten en in de winter zwingelden en sponnen, werden werkloos. De rest moest tevreden zijn met een hongerloon.

Ook was er rond 1850 de crisis in de landbouw. Aardappelziekte, meerdere mislukte oogsten en slechte uitrusting van de bedrijven waren de oorzaken. Sociale wantoestanden deden er nog een schepje bovenop. Grootgrondbezitters waren eigenaar van de landbouwgronden en de landarbeiders moesten tevreden zijn met lage lonen. Dat was ook het geval in de nieuwe Vlaamse nijverheid. Dit in tegenstelling tot het Waalse industriebekken. Massale uitwijking naar Frankrijk en naar Wallonië volgde hieruit en gaf in Vlaanderen het ontstaan van een arbeidersproletariaat.

Hendrik Conscience als vijftwintigjarige jongeman (uit Noordgouw, XII, 1972, 3/4)

Toch heeft het Vlaamse volk in die donkere periode geen proteststem laten horen. De meeste Vlamingen zouden het immers niet gekund hebben want ze konden lezen noch schrijven. Onder de Franse overheersing en nadien ook in de nieuwe, volkomen Fransgeoriënteerde Belgische staat werd de volkstaal als een armtierig dialect beschouwd. In leger, administratie en onderwijs was het Frans de voertaal. Het volksonderwijs was niet op peil en het middelbaar onderwijs kon pas op het einde van de eeuw op het Nederlands overschakelen, eerst in het officieel onderwijs en pas in het begin van de twintigste eeuw in het vrij onderwijs.

De pers was erg ontoegankelijk voor de massa zodat onwetendheid de bevolking weerloos maakte. Alleen de hogere stand deed het beter dankzij de verfransing en omdat tot deze klasse alleen grootgrondbezitters en nieuwe industriëlen behoorden. In volksontwikkeling zagen zij geen enkel voordeel. Die achterstelling werkte in Vlaanderen een volksnationalisme in de hand. Heel Europa gaf hiervoor het voorbeeld. Alom was men op zoek naar een eigen identiteit zodat het vaderlands ge-

voel overal de gemoederen kon inpalmen. De literatuur kreeg hierbij een geprivilieerde taak. Ze kon aan dit nationaliteitsdenken uiting geven en ook propageren en ze moest bovendien fungeren als de hoeksteen van de culturele identiteit. Buitenlandse invloeden waren dan ook uit den boze. De eigen literaire traditie verkoos men boven vreemde elementen. Halt diende geroepen te worden aan de vertalingen van buitenlandse auteurs die volop in de mode waren. De grote Europese geestesstromingen kregen daardoor geen kans. De nationale Vlaamse literatuur kreeg de rol het bewustzijn van de Vlamingen in België aan te porren. Ze moest dienstbaar zijn om tot een kleine cultuurnatie te komen. Veel later zouden hieruit aanspraken groeien voor politieke gelijkberechtiging.

De taalgeleerden gaven de eerste stoot. Het volk een taal geven leek hen de eerste voorwaarde. Het kan zich niet weren als het geen taal heeft. De leuze “*De taal is gans het volk*” klinkt nu overdreven, maar was toen bittere realiteit. In hun spoor kwamen de letterkundigen die aan volksontwikkeling wilden doen. Dat ze ook esthetische bedoelingen eraan koppelden lijkt toevallig te zijn. Opvoeden was de eerste taak. Het volk leren lezen.

Conscience op middelbare leeftijd (uit *Vlaamsche Weelde*, 1931)

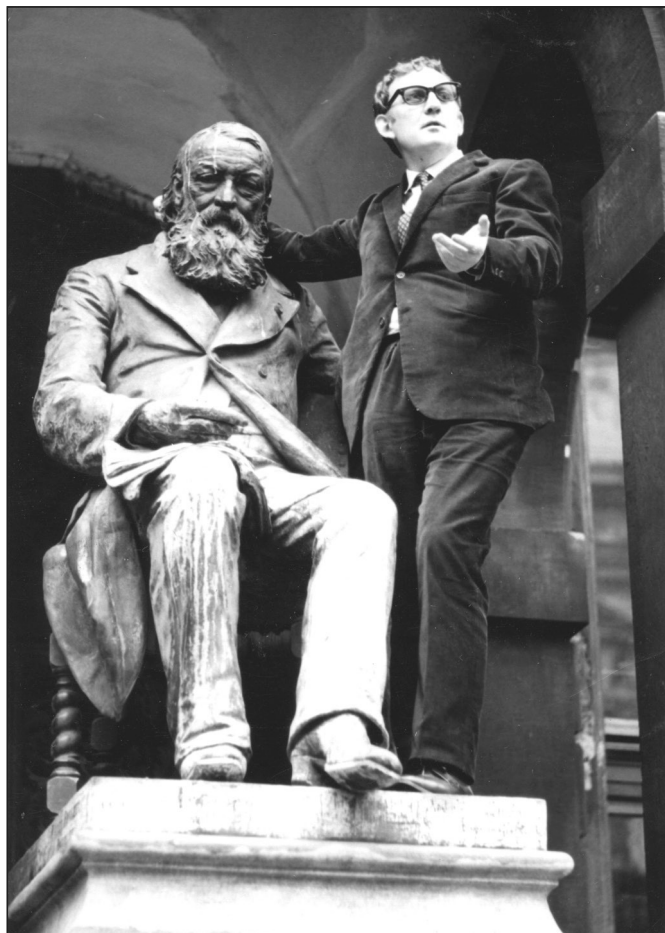
Twee centra kenden na 1830 een bloeiend literair leven: Gent en Antwerpen. Te Gent leidde Jan Frans Willems een groep filologen en leverden Karel Lodewijk Ledeganck en Prudens Van Duyse de poëzie. Te Antwerpen waren het Theodoor Van Rijswijck, Jan Alfred De Laet en vooral Hendrik Conscience. Na deze eerste romantische stimulansen kwamen nog andere figuren aan bod.

Realistischer klonken de stemmen van Domien Sleecx en Jan Van Beers. Jan Michiel Dautzenberg en Jan Van Droogenbroeck meenden de poëzie te moeten vernieuwen met het beoefenen van nieuwe, erg gekunstelde exotische dichtvormen. Anton Bergmann en Rosalie Loveling kozen uiteindelijk voor een heel wat moderner proza.

Het is opvallend hoe weinig protest in de literatuur weerklonk tegenover de mensonterende sociale situaties in Vlaanderen. Alleen wereldvreemde romantiek en lieflijke milieuschildering vinden we er. Men koos voor een vlucht uit de werkelijkheid naar een droomwereld die de realiteit hopeloos verbloemde. *Troost en tranen kunnen de pijn verzachten. Genezen staat niet op het programma. De wereld rondom ons is nu eenmaal zo. We moeten erin berusten*, stelde Conscience. Alleen het roemrijke verleden van Vlaanderen kon hem boeien. Anderen, zoals Jan Frans Willems, verdiepten zich in de Middeleeuwen of verlustigden zich, gelijk Tony Bergmann, aan mooie jeugdherinneringen. Jan Van Droogenbroeck van zijn kant zocht de sprookjes en de pracht van Perzië op. Gelukkig zagen de negentiende-eeuwse lezers er een aansporing in tot liefde voor het volkseigene.

Met kop en schouders stak Hendrik Conscience (Antwerpen 1812-Elsene 1883) boven deze hele literaire benedide uit. Zijn ongewoon grote scheppingskracht maakte hem tot de echte leider van de hele groep literatoren van zijn tijd. Omstreeks 1860 waren er in Vlaanderen ongeveer tweehonderd auteurs. Geen enkele ervan was beroepsschrijver. Meestal hadden ze een functie bij de overheid. Ook Conscience kreeg later zo'n ambt, maar hij was bovendien de enige Vlaamse schrijver die een succesvolle literaire loopbaan kon uitbouwen. Zijn nationaal en internationaal succes leverde hem persoonlijke materiële welstand op.

Zoon van een Vlaamse moeder uit de Kempen en een Frans opzichter bij de scheepstimmerwerven van de Franse marine, begon hij zijn literaire carrière met in het Frans gedichten te schrijven. Na zes jaar legerdienst schreef hij in 1837 in het Nederlands “*Het Wonderjaar*”. Zijn tweede werk, een bundel proza en poëzie, “*Phantazij*”, eveneens van 1837, werd een fiasco. Wanhopig zocht hij naar een middel om dit onheil te keren en een lezerspubliek te vinden. In het glorieus verleden van Vlaanderen meende hij het nationaal gevoel van het volk te raken. De Guldensporenslag leek hem het ideale middel om het patriottisme en de geestdrift aan te wakkeren. In 1838 publiceerde hij “*De Leeuw van Vlaanderen*”. In de droomwereld van heldhaftige Vlaamse gilden, van een roemvolle overwinning op het Franse leger, van ontroerende liefdesavonturen en dies meer konden de lezers hun miserie vergeten. Andere historische romans volgden: “*Jacob van Artevelde*”, “*De Boerenkrijg*” en “*De Kerels van Vlaanderen*”.

Standbeeld van Conscience voor de Erfgoedbibliotheek in Antwerpen met de jonge Hugo Claus naast hem (verzameling Paul Servaes)

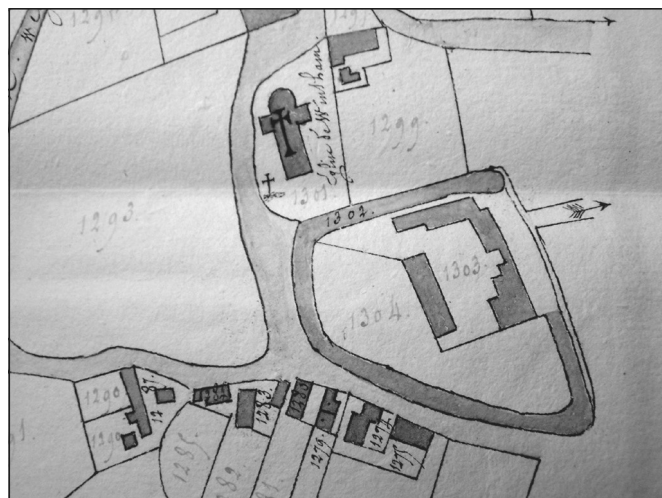
Een tweede soort verhalen gaat meer over het leven uit die tijd, niet realistisch maar altijd mooier voorgesteld dan het in werkelijkheid was. De deugd moest altijd zegevieren in deze zwart-wit schildering. Noemen we “Siska Van Roosemael”, “Wat een moeder lijden kan”, “De Loteling”, “Baas Gansendonck” en “De arme edelman”. Hoewel hij niet echt zijn volk leerde lezen, toch is zijn bijdrage onschatbaar voor onze Vlaamse literatuur en de Vlaamse gemeenschap. Hij was niet alleen een van de belangrijkste bewerkers van de Vlaamse literaire herleving in de loop van de negentiende eeuw, maar bevorderde ook in aanzienlijke mate de bewustwording van de Vlaamse gemeenschap tot een volk met een eigen identiteit binnen de Belgische natie. Enorm succes kende zijn werk ook buiten onze landsgrenzen. Zijn volledig oeuvre werd in het Engels, in het Frans en in het Duits vertaald en vele werken verschenen nog in andere talen.

Hendrik Conscience en Klein-Brabant

Het is opmerkelijk dat Conscience in Klein-Brabant een romanfiguur zocht, met name Donatus Kwik voor zijn roman “Het Goudland. Lotgevallen van dry Vlamingen die naar Californië vaerden om goud te zoeken” uit 1862. Het

is wellicht een van de meest populaire werken van Conscience die hiermee de eerste Vlaamse avonturenroman op de boekenmarkt bracht. De vermakelijke figuur van Donatus Kwik behoort tot de belangrijkste figuren uit de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw zoals Baas Gansendonck en Siska Van Roosemael. Al die avonturen van de goudzoekers lijken wel allemaal echt gebeurd, zo realistisch wordt dit romantische verhaal voorgesteld. Zoals voor zijn historische romans heeft Conscience ook hier aan grondige voorstudie gedaan. Omwille van zijn vele kwaliteiten werd het boek een enorm succes. Marnix Gijsen, pseudoniem van Jan Albert Goris, de man destijds van de wekelijkse radiokroniek uit Amerika, schreef hierover: *Zijn boek Het Goudland was zo actueel en zo universeel aanvaardbaar, al had hij [Conscience] dan ook nooit een voet in Californië gezet, dat er in de Verenigde Staten op een paar jaren drie edities verschenen waaronder één die zelfs maar twee derden van het boek bevatte.*

“Het Goudland” is een komisch-avontuurlijke emigratieroman met een moraal: laat u niet verleiden door geldzucht maar geloof rotsvast dat noeste arbeid baat oplevert. Drie Vlaamse jongens zullen het aan den lijve ondervinden: Donatus Kwik uit Nattenhaasdonk die met Victor Roozeman en Jan Creps, twee Antwerpse vrienden, op zoek gingen naar goud in het verre Californië. In hun eigen dorp was geen toekomst meer na vele vette jaren.

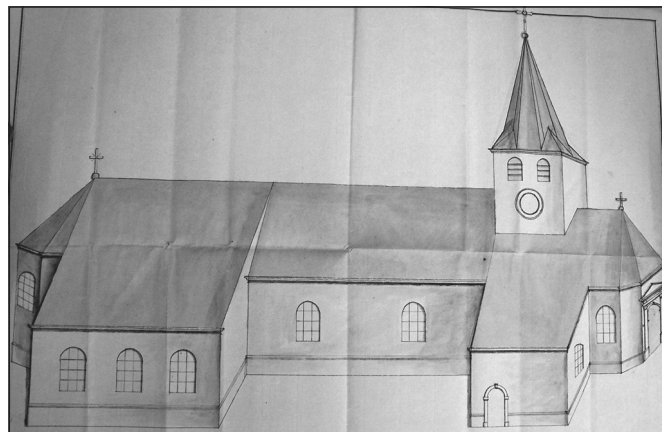
Nattenhaasdonk circa 1825 volgens een uittreksel van het kadastrale plan van Hingene (AR, fonds d'Ursel)

Al in de eerste helft van de elfde eeuw was Nattenhaasdonk een ingericht dorp, hoewel steeds bedreigd door Rupel en Schelde, die elkaar in deze hoek van Klein-Brabant ontmoeten. Uit een oorkonde van omstreeks 1101 van Wenemaer, kastelein van Gent en heer van Bornem, blijkt dat er toen al een kerk of kapel op die plaats bestond. Twee priesters worden erin vermeld als zielszorgers voor de bewoners. *Duos presbyteros apud Haveledunck constituant*, meldt Wenemaer en voegt er nog aan toe dat dit eertijds was toegestaan door zijn grootvader,

Folcard. Die was burggraaf van Gent en heer van Bornem van 1026 tot 1073. Nattenhaasdonk dateert dus wellicht van vóór het jaar 1000. Deze oudste dorpskern van Klein-Brabant was heel wat belangrijker dan Hingene, waartoe het nu behoort en waarmee het deel uitmaakte van het Land van Bornem. Deze voorrang op Hingene wordt nog bevestigd door een oorkonde uit 1487 van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. Die meldt dat de inwoners van het dorp wier *prochiekercke, genaemt Sinte Margriethaesdonck rontomme stontd int water* zodat ze moesten vluchten naar Hingene, een afhankelijkheid van Nattenhaasdonk, en in dit gehucht een kapel bouwden. Na het herstel der dijken moesten de officiële bekendmakingen eerst in Nattenhaasdonk en nadien te Hingene afgekondigd worden.

Opeenvolgende overstromingen en oorlogsgeweld teisterden ook nadien nog het dorp. Eind zestiende eeuw werden tijdens de Spaanse overheersing kerk en pastorie verwoest. Met het nog bruikbare materiaal werd nadien het Fort Margriete gebouwd aan de Rupelmonding. Na elke overstroming keerden de inwoners telkens terug naar hun dorp en bouwden hun kerk weer op. Aan prestige moest Nattenhaasdonk evenwel inboeten en werd gaandeweg als afhankelijkheid van Hingene beschouwd. Na verloop van vele jaren werd op verzoek van de parochianen van Wintam en Nattenhaasdonk een afzonderlijke priester voor de zielszorg aangeduid. Ook de kerkelijke goederen werden van die van Hingene afgescheiden. Hierbij was wel de tussenkomst van het gerecht nodig. De baljuw samen met de schepenen van Hingene steunden de pastoor van Hingene in dit geschil. Nog eenenveertig jaar lang was de pastoor van Hingene bedienaar te Nattenhaasdonk, dat pas in 1662 terug een eigen pastoor kreeg. De ruzie bleef evenwel aanslepen. Een verkavelingsakte van achttien jaar later bracht pas vrede.

De Franse inval bracht nieuwe ellende. Willem Huveneers was dan pastoor te Nattenhaasdonk. Hij was erbij als de Boerenkrijg in Klein-Brabant woedde. Hij leidde mee de opstand en stuurde zijn afgezanten naar Mechelen en het Hageland. De Sansculotten overmeesterden Klein-Brabant maar verplaatsten de strijd vrij vlug naar de Kempen waar we ook pastoor Huveneers terugvinden als het ware als hoofdaalmoezenier van de Brigands. Het Concordaat van 1801-1802 maakte de terugkeer van pastoor Huveneers naar Nattenhaasdonk mogelijk maar de eed van trouw legde hij niet af. Ingevolge het Concordaat werd de parochie Nattenhaasdonk afgeschaft – zoals de meeste andere parochies – en onder de succursale kerk van Hingene gebracht. Ook op gemeentelijk vlak volgde de samenvoeging van Nattenhaasdonk bij Hingene, bij de komst van de Fransen nog verkeerdelijk als een zelfstandig dorp beschouwd. De natuur kwam de teloorgang van het onveilige Nattenhaasdonk nog bespoedigen. Waterellende bracht mee dat het dorp volledig zijn aanzien verloren had als Donatus Kwik ten tonele verschijnt.

De kerk van Nattenhaasdonk werd zwaar beschadigd bij de overstroming van 1825 en werd uiteindelijk afgebroken (AR, fonds d'Ursel)

Donatus Kwik van Nattenhaasdonk

Het is juni 1849 als Donatus Kwik uit Antwerpen vertrekt op avontuur, maar nog meer belust op “duiten”. *Ik ben Donatus Kwik, een boerenjongen van Natten-Haesdonck, over Rupelmonde, in Klein-Brabant*, stelt hij zich voor, eenmaal aan boord. Even voor zijn vertrek is zijn moeder gestorven. Hij heeft alles wat het gezin bezat geerfd, maar dat is, volgens hem, niet genoeg. Hij wil dus vertrekken om goud te gaan zoeken. Hij gaat aan boord van de “Jonas” van de rederij La Californienne die hem en zijn lotgenoten naar San Francisco in Californië zal brengen. Hier beleeft Donatus Kwik de meest ongelooflijke avonturen en droomt ondertussen nog altijd als een gefortuneerd man terug te kunnen keren. Zo hoopt hij de veldwachter van Nattenhaasdonk te kunnen vermuren met zijn rijke buit om zo diens lieve dochter Anneke te kunnen veroveren. Was het alleen om het geld te doen of zag Donatus Kwik echt geen toekomst meer in het onzalige Nattenhaasdonk?

De geschiedenis ervan is een tragisch verhaal. In 1825 bracht een nieuwe februariramp andermaal waterellende. De Rupeldijk begaf en de rivier overrompelde het hele dorp. Twee jaar duurden de herstellingswerken. Intussen was het oude kerkje en het dorpscentrum tot puin vervallen. In een schuur te Wintam werd de eredienst hernomen voor de gevluchte bewoners. In 1828 werd de eerste steen gelegd van een nieuwe kerk, nu in het hoger gelegen Wintam, deels met wat nog restte van het vroegere kerkgebouw. In 1842, juist zeven jaar voor het vertrek van Donatus Kwik, erkende Kardinaal Sterckx van Mechelen de nieuwe parochie Wintam. Nattenhaasdonk had afgedaan.

Bij zijn terugkeer uit Goudland, met drieduizend frank goud op zak, vestigt Donatus Kwik zich als pachter op de “Blauwe hoeve” te Aartselaar, maar wel met zijn Anneke, de dochter van de veldwachter van Nattenhaas-

KONINKLIJKE NEDERLANDSE SCHOUWBURG - NATIONAL TONEEL VAN BELGIË - DRK. BERT VAN KENKHOVEN - 11de SPEELLAAN - KONINGEILAN ANTWERPEN

kns no 6 van het abonnement

23/12/66 - 9/1/67

het goudland
door **hugo claus**
wereldcreatie
naar **hendrik conscience**
regie: **walter tillemans**

Creatievoorstelling: vrijdag 23 december 1966

donk. Zo vaak had hij van haar hardop gedroomd in Goudland. Zijn droom werd uiteindelijk werkelijkheid.

Hugo Claus bewerkte het boek van Conscience tot een show, een semi-musical. Claus noemt het zelf een *Spel naar de roman van Hendrik Conscience* dat op 23 december 1966 zijn wereldpremière kreeg in de Koninklijke Nederlandse Schouwburg (KNS) te Antwerpen. Walter Tillemans voerde de regie. Vierentwintig artiesten traden op in ruim tachtig rollen. De rol van Donatus Kwik werd vertolkt door Bernard Verheyden. In de bewerking van Hugo Claus worden de belevenissen van Donatus

Aankondiging van Hugo Claus' bewerking van *Het Goudland* (verzameling Paul Servaes)

Kwik en zijn vrienden even zoveel avonturen met gags en stunts die zich in een adembenemend tempo op het toneel afspeelen. Ook hier stelt het hoofdpersonage zich voor als *Donatus Kwik, uit Natten-Haasdonk in Klein-Brabant, ik ben welopgevoed en [...] ik [ken] mijne wereld.*

In augustus 1982 werd de reus Donatus Kwik geïnstalleerd tijdens de jaarlijkse feesten te Nattenhaasdonk-Wintam op het domein van de Havesdonckhoeve, op initiatief van de vzw Ons Klein-Brabants boerenerf Havesdonckhoeve. Het idee kwam van Jos De Reu, Frans Spiessens maakte het ontwerp en de reus werd gerealiseerd door beeldhouwer Jan Mees uit Oppuurs, kunstschilder Eduard Storms uit Hingene, kunstsmid Jean Maes uit Bornem en naaister Liliane Spiessens uit Wintam. Enkele Klein-Brabantse reuzen waren op het doopfeest van hun collega.

Op 14 augustus 1983 kreeg Donatus Kwik aan de ingang van de Havesdonckhoeve te Wintam zijn standbeeld. Het werd gecreëerd door beeldhouwer Jan Mees.

"Donatus Kwik" door Jan Mees aan de Havesdonckhoeve te Nattenhaasdonk-Hingene (foto Frans Spiessens)

Eene groote menigte van ackermans

De vechtscheiding van Breendonk en Puurs (1803-1836)

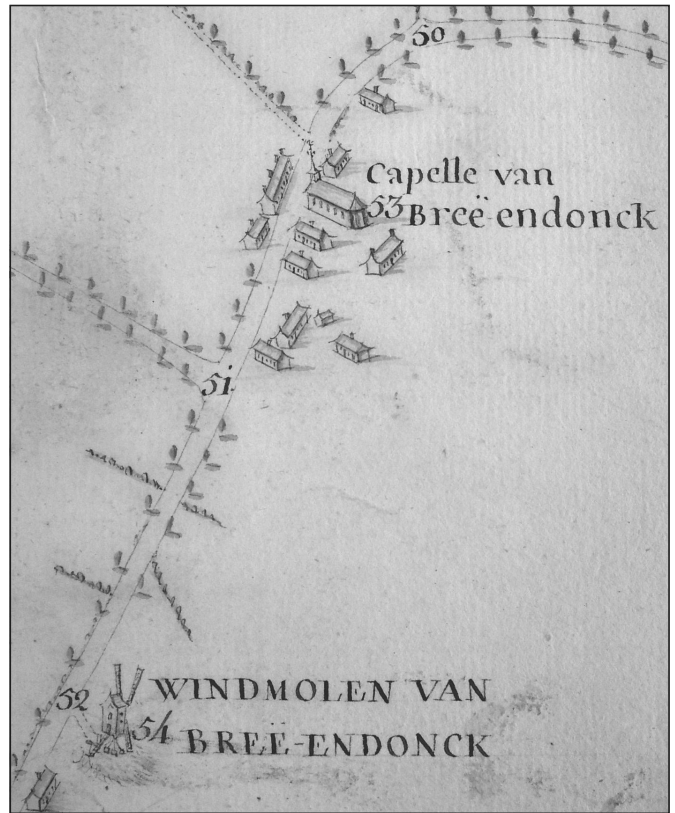
Paul De Borger

Op 15 januari 1780 somt pastoor Van den Eede van Puurs in een brief aan de abdijs van Affligem de voorwaarden op waaraan de pas gebouwde kapel van Breendonk moet voldoen om als hulpkerk van Puurs erkend te worden.¹ Hij voegt er wat gemelijk aan toe: “*Dat ik dit schrijve, is wel gedwongen, maer wat wilt eenen pastoor doen tegen sijnen landtdeken?*” Het is duidelijk dat de pastoor niet erg gelukkig is met de regeling, wellicht omdat hij de hulpkerk beschouwt als een beknutting van zijn parochiale gezag en een aderslating van zijn inkomsten. Zijn houding is een voorafschaduwning van de manier waarop de Puurse gezagdragers de volgende vijftig jaar zullen omgaan met de steeds luider klinkende roep om zelfbeschikking van de inwoners van het afgelegen gehucht in het zuidoosten van hun gemeente.

De kapel (zie kaart Everaert) zelf is er ook al niet goed-schiks gekomen: het heeft de Breendonkenaars in 1776-1778 twee rechtszaken voor de Raad van Brabant gekost om de tiendenheffers te ‘overtuigen’ ze te laten bouwen. Breendonk heeft zijn kapel uiteindelijk gekregen omwille van zijn aanzienlijke oppervlakte, de bevolkingsdichtheid en de grote afstand van de hoofdkerk in Puurs. In 1780 is het gehucht nog een los samenraapsel van dertien wijken, buurten en straten. Maar precies de kerk zorgt ervoor dat er een gevoel van samenhang groeit. De wijken wenden hun blik af van Puurs en richten zich op hun eigen (dorps)centrum. De Breendonkenaars krijgen in 1787 dooprecht en vanaf 1803 mogen ze trouwen in hun eigen kerk en hun doden begraven in hun eigen heilige grond. Zo ontwikkelt zich geleidelijk een echte Breendonkse gemeenschap en identiteit. Het ligt voor de hand dat het streven naar onafhankelijkheid zich ook in burgerlijke zin zal manifesteren. In Puurs zien ze dat met lede ogen gebeuren en ze laten niets onverlet om die evolutie tegen te gaan.

Wankel geestelijk statuut

In 1803 komt er in onze gewesten een herinrichting van de bisdommen en parochies. De kapel van Breendonk wordt in eerste instantie erkend als ‘succursale’ kerk.² Dat blijkt uit het gemeenteraadsverslag van Puurs van 27 Prairial van het jaar 11 van de Franse Republiek (16 juni 1803). De raad vergadert dan om na te gaan hoe fondsen kunnen worden ingezameld ‘*pour la réparation des bâtimens destinés au culte, la réparation des presbytères, l’augmentation du traitement du curé, vicaires et recteurs*

‘Capelle van Breë-endonck’ in de wijk Nieuwkapel, zoals ze destijds werd genoemd (nu Breendonk-Dorp). Kaart Carolus Josephus Everaert, 1787, fragment (ARA Brussel)

et pour tous les frais necessaires au service du culte dans les églises’. Dat is nodig na de barre tijden voor de Kerk tijdens de eerste jaren van de Franse Republiek. Het gaat om een som van meer dan 5300 francs, waarvan onder meer 150 francs bestemd zijn voor de herstelling van de kerk van Breendonk, die effectief ‘*souscursale*’ wordt genoemd, in tegenstelling tot de ‘*oratoire*’ van Kalfort. Daarnaast is er 150 francs voor de pastorij van Breendonk en 800 francs voor de ‘*traitement du recteur de la souscursale de Breendonck*’. De pastoor van Puurs krijgt 1200 francs, de twee onderpastoors ieder 600 en de rector van Kalfort 400. Om dat allemaal te bekostigen zijn extra opcentiemen nodig op de personenbelastingen, op de belastingen op ramen, deuren en schouwen, en vooral ook op het verbruik van drank: een extra heffing van 80 centiemen per hectoliter bier moet naar schatting liefst 3200 francs opbrengen!³

Toch zijn ze in Puurs allesbehalve blij met de promotie van de Breendonkse kapel tot quasi zelfstandige ‘succursale kerk’ en bij de eerste gelegenheid die zich voordoet, maken ze een einde aan dat ‘succursaal’ statuut. In de

zitting van 18 en 19 thermidor van het jaar 12 (6 en 7 augustus 1804) onderzoekt de gemeenteraad van Puurs een omzendbrief van de prefect van het Departement des Deux-Nèthes ingevolge het keizerlijk decreet van 11 prairial van dat jaar (31 mei 1804) *'prescrivant une nouvelle circonscription des succursales, ayant pour but de perfectionner cette partie de l'organisation, de corriger les erreurs de la première division, et surtout de réduire le nombre trop grand pour les véritables besoins des fidèles'*. De gemeenteraad is het erover eens dat *'la chapelle de Breendonck située dans cette commune doit être réunie à son église paroissiale comme elle l'a toujours été depuis son origine, excepté depuis l'époque de la première division, à quel titre à nous tout à fait inconnu on l'a voulu avoir comme succursale'*.⁴

Als argumenten voor dat advies somt de raad op dat de parochiekerk van Puurs groot genoeg is voor alle gelovigen in de parochie; dat de weg van Breendonk naar de parochiekerk van Puurs gemakkelijk en goed begaanbaar is, zowel in de zomer als in de winter⁵; dat de kapel van Breendonk nooit gebouwd is geweest met het doel te worden gebruikt als succursale, maar alleen voor misvieringen op zon- en feestdagen; dat het overdaad is om in één gemeente twee volwaardige kerken te onderhouden; dat zowel de burgerlijke als de kerkelijke administratie gemakkelijker zal worden als alle gelovigen van de gemeente verenigd zullen zijn binnen één kerk, en als de kapel van Breendonk tot 'oratorium' zal worden heringericht; en dat die fusie de saamenhorigheid in de gemeente ten goede zal komen, terwijl een verdeling alleen maar onderlinge onenigheid veroorzaakt.⁶

De hogere overheid volgt het advies van de gemeente Puurs en de kapel van Breendonk wordt civielrechtelijk 'gedegradeerd' tot oratorium: een niet-erkende private kapel bestemd voor de eredienst.⁷ Het is zowat de laagste trede op de ladder van de kerkelijke gebouwen, na de 'parochiekerk', de 'succursale kerk', de 'kapel' en de 'annexe'. Toch blijft Breendonk in geestelijk opzicht in de praktijk functioneren als een zelfstandige parochie.⁸ En wat dat betreft, had de Puurse gemeenteraad alvast gelijk: die paradox zorgt voor blijvende spanningen tussen 'die van Puurs' en 'die van Breendonk' en zal onvermijdelijk leiden naar de eis tot een volledige scheiding, ook op burgerlijk vlak.

Nog datzelfde jaar doen de Breendonkenaars daartoe klaarblijkelijk al een eerste poging. In een brief van 1 Brumaire An 13 (23.10.1804) aan prefect d'Herbouville van het Departement des Deux-Nèthes, verwijst de onderprefect van het arrondissement Mechelen namelijk naar een petitie van de inwoners van Breendonk om opnieuw een succursale kerk te krijgen én om burgerlijk onafhankelijk te worden van Puurs met *'une administration municipale séparée'*. Hij maakt daarbij ook melding van een plan waarop de nieuwe gemeente en de daarbij horende

herziening van de gemeentegrenzen tussen Breendonk, Puurs, Ruisbroek, Willebroek en Tisselt wordt aangegeven.⁹ Die kaart zal later opnieuw opduiken (zie op p. 16: Kaart van de 'toekomstige' gemeente Breendonk), maar de petitie zelf hebben we niet teruggevonden. Hoe dan ook: voorlopig blijft alles bij het oude.

De 'statutaire problemen' van het Breendonkse 'oratorium' worden de volgende jaren alleen maar groter; in die mate zelfs dat de kapel wordt bedreigd in haar voortbestaan. Op 6 maart 1819 vraagt de provinciegouverneur via een circulaire documenten op die het bestaansrecht bevestigen van de gebedshuizen in de diverse gemeenten. De inwoners van Breendonk voelen nattigheid en op 12 april 1819 schrijven ze in een brief aan de nieuwe aartsbisschop, *'le prince de Mean'*¹⁰, dat zijn *'respectables prédécesseurs ont érigé la dite chapelle en succursale, indépendante de Puers, et que les exposans n'ont aucun décret d'autorisation relatif à la dite église'*.¹¹ Ze beschikken dus niet over de gevraagde documenten, maar vragen toch dat hun kapel 'opnieuw' zou worden erkend als 'succursale kerk'. Strikt genomen mag er evenwel maar één volwaardige kerk (hoofdkerk of 'succursale') per gemeente zijn. Zolang Breendonk burgerlijk bij Puurs hoort, kan de kapel dus per definitie nooit een succursale worden. Het zal dan ook wel geen toeval zijn dat een aantal Breendonkse notabelen nauwelijks een maand later een officiële aanvraag indient bij de hogere overheid om van hun gehucht een zelfstandige gemeente te maken.

Eerste poging tot burgerlijke afscheiding in 1819

Op 25 mei 1819 schrijven de Breendonkenaars een brief aan de *'Achtbare Heere gedeputeerde Staeten van de Provincie Antwerpen'* met het verzoek het *'gehugt van Breendonck, Reijwegstraet, Schaefstraet, Breendonck-straet, Sootstraet, Bessemstraet, Cruysstraet, Saevelstraet, de Hoogeyde, Mooreyde en Moorstraet met alle hunne dependentiën te vereenigen in eene gemeynte, van Puers afgescheyden'*.¹²

De 'Provinciale Staten' vormden een bestuursniveau dat in de 'Hollandse tijd' (1815-1830) net als onder het Franse Bestuur nog behoorlijk belangrijk was. De algemene vergadering van de Provinciale Staten vond één keer per jaar plaats, in de zomer. De rest van het jaar werd het provinciale bestuur waargenomen door de Bestendige Deputatie.

De Breendonkenaars argumenteren hun verzoek als volgt: de genoemde straten en buurten hebben *'een succersaele kerk (sic) tot Breendonck bekomen in 't jaer 1779, om de aldergrootste noodzaakelijckheyd, ter oorzaeke van de verre afgelegentheyd van de parochiale kerke van Puers,*

dewelke bestaet voor veele persoonen in een uer en half, ten tweeden door den overvloed van waters en slegte wegen, die wij hier dikmaels hebben, hetgene oorzaak is dat wij in verschyde noodzakelijkheden ons op tijd niet konde naer Puers begeven, zoo voor geestelijke als voor wereldlijke zaeken'.

Volgens de stellers zijn de Breendonkenaars ook 'klaar' voor zelfbestuur: 'Onze succersale parochie is reeds bewoond door eenen Pastor en onder Pastor, welken onder Pastor wij onderhouden, en is ook bewoond door pachters, brouwers, stokers, maelders, bloempelders (= molenaars-gasten), beenhouders, smeders, waegmakers, horlogemakers, geweermaker, schoenmakers, kleermakers, landbouwers, winkeliers, coopmans, bakkers, met een woord veele andere, daer bij is Breendonck ook grootelyks bekwaem voor jaarmarkten, foiren, etc'. Verder is er ook 'eenen bequaemen schoolmeester tot onderwijs der jonckheyd'.

Kortom: Breendonk beschikt volgens het verzoekschrift over 'besondere inwoonders die bequaem zijn om alle bestieringen in order aen te nemen'.

De petitie is ondertekend door 48 Breendonkenaars. De eerste daarvan – schoolmeester Jan Baptiste Steenackers – is mogelijk de schrijver van de brief.

De Bestendige Deputatie vraagt advies over het verzoek aan moedergemeente Puurs. Die maakt er – hoe kan het ook anders – korte metten mee. Het verslag van de Puurse gemeenteraad van 4 juni 1819 wijst erop dat er in Breendonk 243 huizen en dus huisvaders zijn. Volgens de gemeenteraad hebben maar 31 (1 op 8 rekenen ze voor) daarvan de petitie ondertekend. De rest van de 48 ondertekenaars van het verzoekschrift zijn hun kinderen, dienstboden of mensen die niet in Breendonk gedomicilieerd zijn.¹³ Een vertegenwoordiging van 1 op 8 is niet representatief, aldus het verslag, en daarenboven beweert de gemeenteraad, zonder dat hard te maken, dat de 'principaelste eigenaars' en belastingbetalers tegen het verzoek zijn omdat het schadelijk is voor hun eigen belangen wegens de kosten van de nieuw in te richten Breendonkse administratie. Bovendien zijn ze – althans volgens de gemeenteraad – tevreden met hun vertegenwoordiging in de gemeente: ze hebben raadsleden en 'repartiteurs' (zgn. 'zetters', verantwoordelijk voor de taxatie van onroerend goed).

Op basis van het advies van de gemeenteraad van Puurs wordt het verzoekschrift door de algemene vergadering van de Provinciale Staten in 1820 afgewezen.

Cruys-straat, Savel-straat, de Hoog Eyde, Moor Eyde
en Moor-straat, met alle hunne Topention te vereenigen
in eene Gemeente, van Puers afgescheiden, onze Succersale
Parochie is reeds bewoond door eenen Pastoren onder Pastor
welken onder Pastor wij onderhouden, en is ook bewoond door
Pachters, Brouwers, Hoekiers, Maelders, Bloempelders,
Beenhouders, Smeders, waegmakers, horlogemakers
Geweermaker, Schoenmakers, kleermakers, Landbouwers,
winkelier, Coopman, Bakker, met een woord veele andere
daer bij is Breendonck ook Grootelyks bekwaem voor
jaarmarkten, Foiren. etc

Fragment uit het verzoekschrift van de Breendonkenaars aan de 'Provinciale Staten' om een onafhankelijke gemeente te mogen worden, los van Puurs, 25 mei 1819. (PAA)

Tweede poging in 1822

Twee jaar na hun eerste, wat simpele en naïeve poging sturen de Breendonkenaars in juni 1822 opnieuw een petitie naar de Provinciale Staten met de vraag om zich te mogen afscheiden van Puurs en een zelfstandige gemeente te worden. Deze keer pakken ze de zaken grondiger aan. Terwijl het verzoek van 1819 een briefje van twee pagina's in het Nederlands was, hebben de Breendonkenaars nu een heus dossier van zo'n vijftien pagina's samengesteld, in het Frans, mét een kaart van Breendonk/Puurs erbij en een proeve van begroting van Breendonk als zelfstandige gemeente.¹⁴

Een ambitieus plan

Naast de klassieke argumenten als oppervlakte, bevolking, afstand van Puurs-centrum en slechte wegen wijzen de postulanten erop dat ze op geestelijk vlak hun eigen verantwoordelijkheid hebben gekregen, met een eigen kerk, een pastorij en twee priesters die ze gedeeltelijk zelf betalen. Dat werkt goed, zeggen ze, en daarom willen ze nu ook op burgerlijk vlak hun eigen boontjes doppen, in plaats van deel te blijven uitmaken *'de plusieurs communes avec les quelles ils n'ont presque d'autre relation si ce n'est de contribuer considerablement dans leurs charges sans éprouver aucun avantage'*. De weinige vertegenwoordigers die ze hebben in het burgerlijke bestuur, zijn namelijk gespreid over vier gemeenteraden (Puurs, Ruisbroek, Willebroek en Tisselt).

Het is duidelijk dat de Breendonkenaars zich vooral verenigd voelen binnen de krijtlijnen van hun geestelijk bestuur, dat nog altijd over de gemeentegrenzen heen delen van de naburige gemeenten behelst. Wat ze eigenlijk willen, is dat het hele gebied dat onder de kerkelijke 'jurisdictie' van Breendonk valt, ook burgerlijk verenigd wordt en een aparte gemeente gaat vormen.

Dat is meteen ook de grote zwakte van hun plan: het is veel te ambitieus. De toekomstige gemeente Breendonk zou niet alleen een groot deel van Puurs omvatten, maar ook aanzienlijke stukken van Ruisbroek (noordkant Rijweg, oostkant Pullaar), Willebroek (Kreeweg, oostkant Breendonkstraat) en Tisselt (oostkant Breendonkstraat, oostkant Peeterstraat, Beekstraat) (zie op p. 16: Kaart van de 'toekomstige' gemeente Breendonk). De nieuwe gemeente zou volgens de eigen berekeningen van de indieners een oppervlakte hebben van 1500 Nederlandse bunder (= hectare) en een bevolking van 1731 'zielen' (1387 uit de gemeente Puurs en 344 uit de gemeenten Willebroek, Tisselt en Ruisbroek).

De petitie is ondertekend door 89 personen uit Breendonk binnen Puurs en een paar tientallen uit 'geestelijk'

Breendonk in 'wereldlijk' Ruisbroek, Willebroek en Tisselt. Wie de opsteller van het document was, weten we niet, maar het zou eventueel Jean-François Hermans kunnen geweest zijn, plaatsvervangend vrederechter van het kanton Puurs en een Breendonkenaar wiens naam nogal prominent aanwezig is op deze petitie en andere documenten in het dossier. Een andere mogelijkheid is uiteraard dat de 'rekwesstranten' zich lieten bijstaan door een anonieme 'écrivain', een advocaat of een notaris.

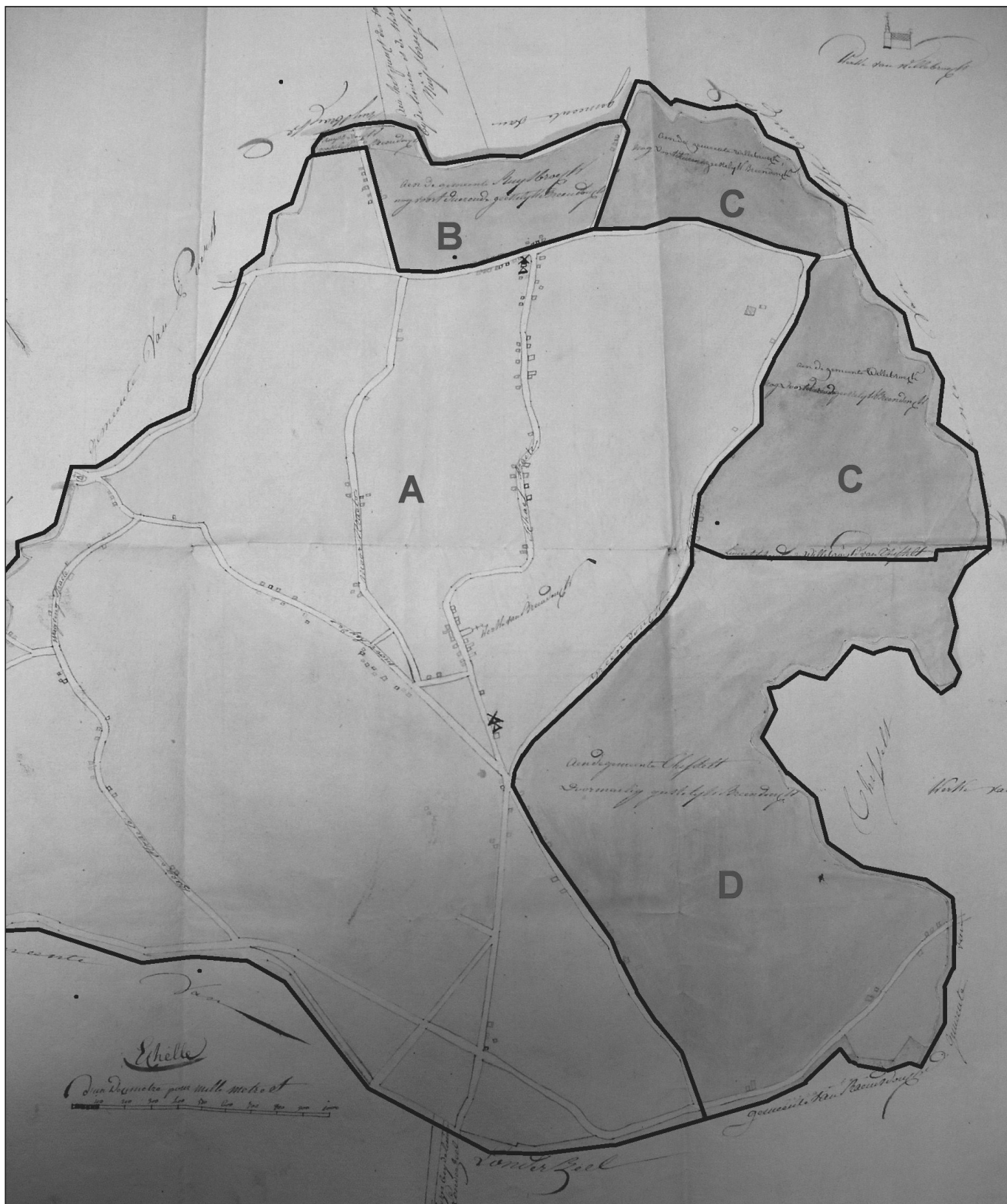
Tegenwind

Het verzoekschrift van de Breendonkenaars komt andermaal terecht bij de Bestendige Deputatie van de Provinciale Staten, die door de arrondissementscommissaris van Mechelen prompt het advies laat inwinnen van de betrokken gemeenten. Hun antwoord laat zich raden.

De gemeenteraad van Puurs vergadert op 21 juni 1822 over de kwestie. Ze stellen in hun verslag dat *'het gehucht van Breendonk bestaat in eene groote menigte van ackermans, woonende gedisperseert op 't veld in differente wijken en gehuchten, zonder eenigh dorp ofte samenwooning uit te maecken'* en *'dat het oock niet mogelijk is van onder hun eenen administratie te vinden, maer (dat ze) door vreemde personen zouden moeten geadministreert worden'*. Vrij vertaald: een grote hoop boeren die te lomp zijn om zichzelf te besturen. Daarmee is de toon gezet. En ze hebben nog veel meer bezwaren.

Zo wijzen ze met een beschuldigende vinger naar de pastoor van Breendonk (Adriaan Brijs, 1817-1826) en diens onderpastoor (Peter-Frans Lenaerts, 1822), die volgens hen achter het plan zitten, *'niet voor eenen generaalen intrest, maer voor een personeel voordeel'*. De priesters worden nu inderdaad *'in 't civiel'* slechts als vicaris (onderpastoor) van Puurs betaald en zouden in het geval van een zelfstandig Breendonk *'het tractement van desservant (pastoor) genieten'*. Het gemeentebestuur beweert ook dat aangezien de twee geestelijken *'deze requeste in persoon van huys tot huys ter ondertekening gepresenteert (hebben), vele geringe inwoonders hun het ondertekenen niet hebben derven refuseren'*. Ze merken verder verontwaardigd op dat Puurs ongeveer 1900 bunder groot is en dat die van Breendonk daarvan 1100 bunder voor zichzelf opeisen en daardoor zelfs *'het gehucht van Breendonck grooter maeken als het dorp van Puers'*.

Anderzijds bedraagt het Breendonkse aandeel in de belastingen van Puurs 1034 gulden en daarmee zouden ze volgens de gemeenteraad – in geval van zelfstandigheid – op verre na hun administratie niet kunnen betalen. Om deze en nog een aantal andere redenen is het advies negatief: omdat de oprichting van een zelfstandige gemeente Breendonk slecht is voor Puurs én voor de

Kaart van de 'toekomstige' gemeente Breendonk, toegevoegd aan het verzoekschrift van de Breendonkenaars van juni 1822. Het bijschrift luidt 'Figuratieve kaarte der geestelijke jurisdictie van Breendonck, deelmaekende van de gemeente Puers, Willebroeck ende Ruysbroeck, daer af gemaekt door Joannes Van Aken en Joannes Joseph De Laet in 't jaer achthien honderd en vier'. (55 x 75 cm – PAA). Het is wellicht deze kaart die ook in 1804 was gebruikt bij een soortgelijke petitie (zie de paragraaf 'Wankel geestelijk statuut').

De Breendonkenaars eisen voor hun toekomstige gemeente zowel het gedeelte A op (geestelijk Breendonk, burgerlijk Puurs), als deel B (geestelijk Breendonk, burgerlijk Ruisbroek), deel C (geestelijk Breendonk, burgerlijk Willebroek) én deel D (burgerlijk en geestelijk Tisselt, maar voormalig geestelijk Breendonk). De Bosbeek – de vroegere grens tussen Puurs enerzijds, en Willebroek en Tisselt anderzijds – moest opnieuw de oostgrens van Breendonk worden.

Breendonkenaars in het bijzonder. Wel vraagt Puurs aan de Provinciale Staten het *'tractement'* van de pastoor te willen verhogen tot dat van *desservant* in plaats van *vicaaris* van Puurs en ook voor de onderpastoor (die nu door de inwoners van Breendonk wordt betaald) een *tractement* te voorzien. Zo hopen ze allicht de 'aanstokers' van de petitie te paaien.

Ook in Tisselt zien ze het verzoek van de Breendonkenaars absoluut niet zitten. Het verslag van de gemeenteraad van 24 juni wijst erop dat de Breendonkenaars liefst 249 bunder van Tisselt voor zich opeisen, een derde van de totale oppervlakte van de gemeente. Daarnaast ook 31 huizen, waaronder de grootste hofsteden van de gemeente, die een belasting van 300 gulden vertegenwoordigen. Tisselt heeft bij de grenscorrecties van 1808 ook al grond moeten inleveren en wil niet opnieuw terrein verliezen. De afstand van vele van de betrokken hofsteden naar de kerk van Tisselt is volgens de gemeenteraad korter dan naar die van Breendonk en de weg is goed onderhouden. In 1821 werd zelfs nog een nieuwe bakstenen brug gebouwd op de weg van Breendonk naar Tisselt, zodat die altijd goed begaanbaar blijft. De mensen van Tisselt die de petitie hebben ondertekend, zijn volgens het verslag gemanipuleerd door de onderpastoor en de koster van Breendonk. Dat moet ook blijken uit een bijgevoegd document waarin een aantal van die ondertekenaars hun instemming herroepen en verklaren *'dat zij misleyd en in hun gedagt zijn bedrogen geweest door de heeren Lenaerts, onderpastoor, en Steenackers, coster te Breendonck, dewelcke hun hebben voorgesteld en doen tekenen een request opgesteld in de Fransche tael'*. Wat de heren hen vertelden, kwam niet overeen met de inhoud van de petitie. Ze willen helemaal niet los van Tisselt, waar ze spiritueel en civiel toe behoren, en ze trekken hun akkoord dan ook in.

De gemeenteraad van Willebroek windt er op 24 juni ook geen doekjes om. Van de dertien huizen in Willebroek onder het geestelijk gezag van Breendonk liggen de meeste volgens het gemeenteraadsverslag even dicht bij Willebroek-centrum als bij Breendonk, of zelfs dicht. Het argument dat de mensen zich te ver moeten verplaatsen voor hun aangiften van de burgerlijke stand en dergelijke, houdt dus geen steek. Er is in die buurt ook helemaal geen probleem met de ordehandhaving, zoals de verzoekers beweren. Van de dertien huizen is er geen enkele herberg en de Willebroekse 'garde champêtre' woont dicht bij die huizen dan die van Breendonk. Er zijn trouwens wat dat betreft geen klachten van de buurtbewoners. Net als in Tisselt zijn er een aantal ondertekenaars van de petitie die hun handtekening 'intrekken' omdat ze naar eigen zeggen onder druk zijn gezet door de onderpastoor en de koster. De gemeenteraad wijst erop dat Willebroek bij de grensbepalingen van het decreet van 29 mei 1808 al heel wat heeft toegegeven: 74 bunder en 71 mensen zijn toen van Willebroek naar Puurs gegaan. En nu vragen de Breendonkenaars nog eens 133

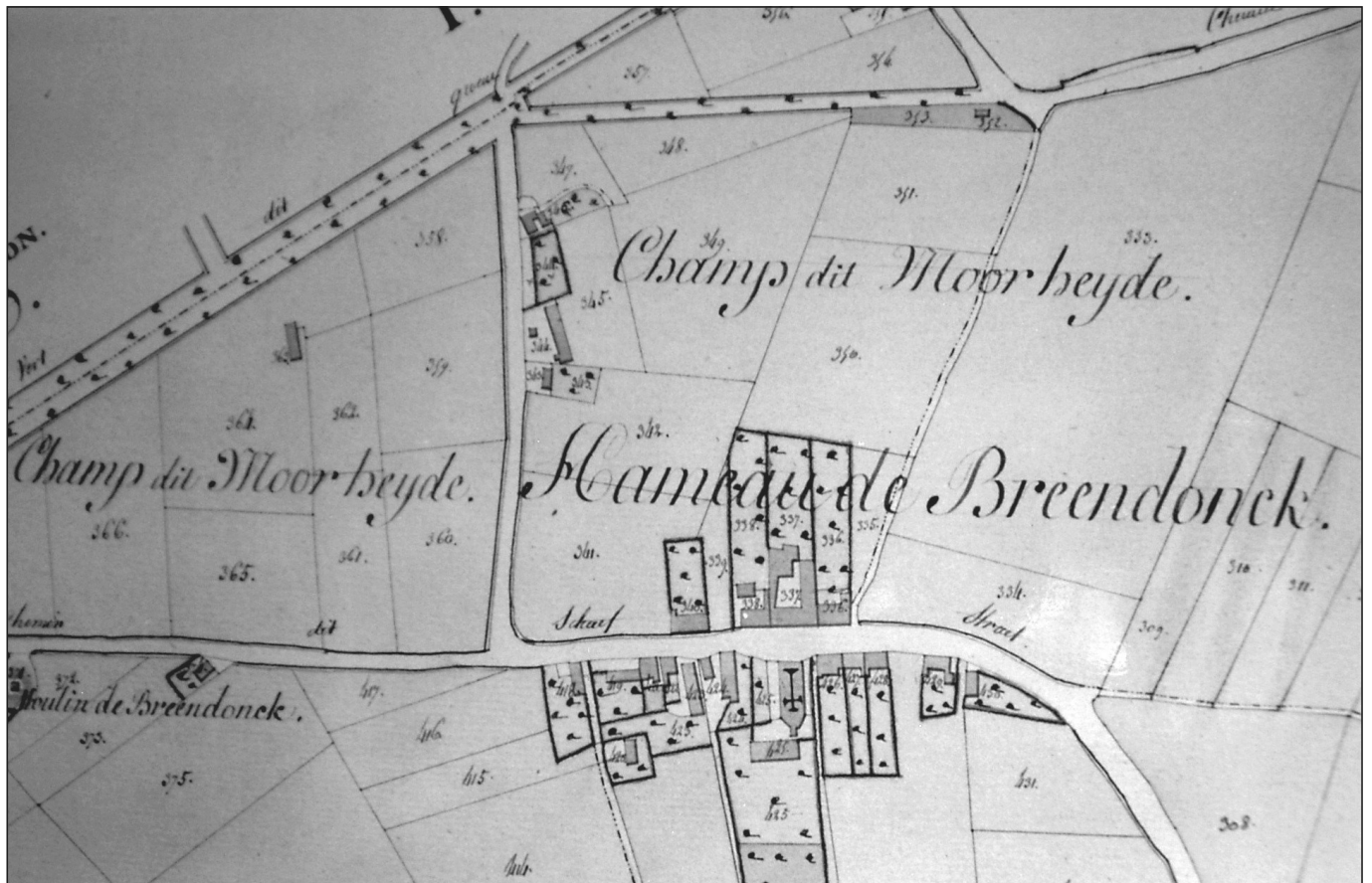
bunder en 76 'zielen'. Er zou dan voor Willebroek maar 848 bunder overblijven, wat volgens de gemeenteraad wijst op *'l'absurdité de leur demande'*.

In Ruisbroek is het niet anders. Ook daar vergadert de gemeenteraad op 24 juni. De raad wijst erop dat Breendonk op zichzelf al groter is in 'landerijen' en bevolking dan Ruisbroek. De Ruisbroekse ondertekenaars van de petitie zouden *'in hun meijning en religie bedrogen zijn geweest, zoo het schijnt'* door de onderpastoor en de koster van Breendonk. Ze hebben inmiddels hun akkoord ingetrokken en bevestigen zelfs dat de weg naar de kerk naar Ruisbroek beter is dan die naar de kapel van Breendonk. Ruisbroek zou een zesde van zijn grondgebied verliezen en de *'bijzonderste haerder inwoonders'*, zodat de gemeente haar *'jaarkosten'* niet meer zou kunnen betalen. *"Dus beter zoude betaemen geheel Ruysbroeck af te staen, als het gevraegde deel te verliezen"*, besluit secretaris De Pauw cynisch.

Onderzoek door de Provinciale Staten

Toch lijken de Provinciale Staten het verzoek van de Breendonkenaars niet ongenegen. Ze richten tijdens hun zomersessie van 1822 een commissie op om de zaak verder te beoordelen. Die commissie adviseert positief, maar wil *'den wensch en den vrijen wil'* van de inwoners van Breendonk om zich af te scheiden van Puurs nader laten controleren. Daarom gelasten de Provinciale Staten op 2 augustus de Bestendige Deputatie ter plekke een onderzoek te gaan uitvoeren. Die opdracht wordt toevertrouwd aan één van de leden van de Bestendige Deputatie: Franciscus Ludovicus De Wael. De Mechelse arrondissementscommissaris Van Velsen laat de Breendonkenaars in een *"Aenbelangende Waerschouwing"* op 21 september 1822 weten dat *"Den Heer De Wael, lidmaet van de gedeputeerde Staten dezer provincie, zich zal begeven te Breendonck in den herberge bewoond door F. Van Asch¹⁵ (zie op p. 18: Kaart Gigault uit 1805), donderdag den 3 der aenstaende maend october, ten tien uren voor middag, om te aenhooren de inwoonders van het zelve gehugt en de verzekering te bekomen dat gemelde vraeg hunnen waeren wensch is"*.

In het verslag van zijn bezoek aan Breendonk (dd 14.10.1822) schrijft commissaris De Wael dat 72 mensen op zijn eigen petitielijst hebben getekend vóór afscheiding, en slechts één tegen. Die laatste was niet afkomstig van Breendonk en was om *'private redenen'* tegen de afscheiding. Diverse personen uit de naburige gemeenten met belangen in Breendonk waren ook naar de herberg van baas Van Asch afgezakt om zich voor een scheiding uit te spreken, al mochten zij niet tekenen op de lijst. Eén van hen was molenaar Michel Nuten, wiens molen op de Rijweg onder Puurs (Breendonk) stond, maar die zelf in Ruisbroek woonde. François De Wael is blijkens zijn ver-

Breendonk-centrum in het begin van de negentiende eeuw. Brouwerij-herberg De Kroon van Jan Frans Van Asch, waar de Volksraadpleging op 21 september 1822 plaatshad, bevond zich recht tegenover de kerk. (Kaart Gigault, 1805, RAA, foto J. Winckelmans)

slag helemaal overtuigd van de rechtmatigheid van de eis tot afscheiding van de Breendonkenaars. Het gehucht is groot en bevolkt genoeg; het vormt een mooi geheel, begrensd door wegen en waterlopen; het is te ver afgelegen van de moedergemeente met alle gevolgen vanden aangiften van de burgerlijke stand en belastingbetalingen; bovendien zijn de wegen slecht en moeilijk begaanbaar in de winter; het gehucht heeft nood aan een eigen beheer en 'police' (ordehandhaving).

Het ziet er dus niet slecht uit voor de Breendonkenaars, maar ze moeten toch nog wachten tot in de zomer van 1823 op het ultieme fiat van de Provinciale Staten. Voor alle zekerheid sturen ze op 25 juni 1823 nogmaals een verzoekschrift, met grotendeels dezelfde argumenten als een jaar eerder en de nadrukkelijke klacht dat er alweer nieuwe belastingen zijn bijgekomen, 'bijzonderlijk op het geslacht en gemael', die voor de Breendonkenaars naar eigen zeggen als gevolg van de afstand van het belastingkantoor dubbel zo zwaar wegen door extra kosten en tijdverlies.

In de zitting van de Provinciale Staten van 9 juli 1823 krijgt Jan Emmanuel Wuyts, lid van de Staten én van de commissie die de vraag om afscheiding het voorbije jaar onderzocht had, de opdracht een eindrapport over de hele kwestie op te stellen voor de algemene vergade-

ring. In zijn verslag verwijst hij naar het onderzoek van De Wael. Hij noemt diens argumenten voor de scheiding waardevol, maar vervolgens haalt hij ze één na één onderuit en somt hij een hele waslijst tegenargumenten op die perfect overeenstemmen met het advies van de gemeente Puurs terzake. Zo vertegenwoordigen de 72 ondertekenaars van de lijst van De Wael volgens Wuyts maar één derde van de 'huisvaders' van Breendonk en zelfs maar 5% van alle inwoners, 'in ene zaak van zoo groot gewigt'. Breendonk brengt maar 1034 gulden belastingen op en de administratie van de nieuwe gemeente zou het dubbele kosten. Dus zouden ook de belastingen moeten verdubbeld worden. De Breendonkenaars hebben volgens Wuyts niet de nodige capaciteiten om een gemeente te organiseren en zouden dus door 'vreemdelingen' bestuurd worden. Bovendien zijn de meeste Breendonkenaars 'geringe lieden' die helemaal geen belastingen (kunnen) betalen. Het verzoek van de 72 anderen noemt Wuyts daarom 'een onbezonnen vraag, alleen op aanleiding van personele intresten aan den dag gebracht'. Helemaal te gek vindt de rapporteur de vraag van de Breendonkenaars om 1100 van de 1916 hectaren van Puurs voor zich te houden: 'Dan zoude de gemeente van Puers, altijd zoo aanzienlijk, behoudende slegts 816 hectare, veel eer moeten aanzien worden als het gehugt, wanneer het gehugt Breendonck zoude pronken als eene gemeente; zie daar eene matigheid (...)'.

En zo gaat Wuyts nog een eind door met zijn argumentatie, waarbij hij geregeld uit zijn rol van neutrale scheidsrechter valt. Uiteindelijk concludeert hij dat de eis rechtmatig is dat Puurs in Breendonk alles voorziet wat er daar nodig is, maar hij suggereert de zaak op te lossen door de Breendonkenaars een eigen schepen te geven en het 'tractement' van de kapelaan en de vicaris te verhogen in evenredigheid met die van Puurs. En hij besluit – met een niet mis te verstane sneer naar de Breendonkse geestelijken: *“(er zal dan) geen aanleiding gegeven worden om veranderingen willen in te voeren; en geestelijke en wereldlijke bestuurders zullen, de sphere van hunne bedieningen niet te buiten gaande, door hun voorbeeld de bestuurders binnen de heilzame palen van hunne pligten weten te houden*’. Tot zover ‘his master’s voice’. Want dat was Wuyts wel degelijk. De man was namelijk zelf een Puursenaar en nog niet de eerste de beste: Jan Emmanuel Wuyts (1758-1826) was in de jaren 1780 schout van Puurs, van 1788 tot 1796 meier van de Borggraafschap Puurs, van 1796 tot 1800 griffier van het Kanton Bornem-Puurs, van 1800 tot 1811 burgemeester van Puurs en daarna nog gemeenteraadslid tot 1819. In het debat over de afscheiding van Breendonk was Wuyts dus tegelijk rechter en partij. Twaalf jaar later, wanneer de Breendonkse onafhankelijkheid opnieuw ten berde komt (zie verder), heeft provinciaal commissaris Dutrieu het zelfs over *‘une véritable ruse*’, een valstrik: *‘A cette époque un habitant de Puers, le sr Wuyts, étant membre des états provinciaux, sut circonvénir le Gouverneur et plusieurs de ses collègues*’. De Breendonkenaars zijn dus geflikt.

Op 31 juli 1823 schrijven de Provinciale Staten in een brief aan de arrondissementscommissaris van Mechelen dat zij in hun algemene zitting de vraag van enkele inwoners van Breendonk onder Puurs om een zelfstandige gemeente te worden, *‘opnieuw en finaallijk afgewezen hebben*’.

Maar wat heet ‘finaallijk’ in het licht van de eeuwigheid en vooral van de vastberadenheid van de Breendonkenaars om zich los te maken van Puurs?

Derde keer goede keer: 1832-1836

Nog tijdens het onderzoek naar de tweede vraag van Breendonk om onafhankelijkheid neemt onderpastoor Lenaerts ontslag: op 10 oktober 1822. Of zijn bedenkelijke rol in het ‘ophalen’ van handtekeningen daar iets mee te maken heeft, is niet bekend. Hij wordt eerst opgevolgd door Petrus De Joncker en vanaf 28 november 1824 door Petrus Ceuppens (1800-1883). Nauwelijks twee jaar later, op 15 februari 1827, wordt die al tot pastoor benoemd, na het overlijden van Adrianus Brijs. Hij zal ruim een halve eeuw in dienst blijven, tot 1882, en is een van de meest markante pastoors in de Breendonkse geschiedenis. Hij speelde onder meer een belangrijke rol bij de ver-

dere pogingen van Breendonk om zich af te scheiden van Puurs.¹⁶

De Breendonkse omwenteling van 1832

Nieuwe bazen, nieuwe wetten, zullen de Breendonkenaars ongetwijfeld gedacht hebben, toen België zich tijdens de revolutie van 1830 afscheurde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Mogelijk geïnspireerd door die omwenteling, besloten ze begin 1832 – tien jaar na de vorige poging – nogmaals hun kans te wagen om zich los te maken van Puurs. Wellicht hoopten ze dat het revolutionaire nieuwe bewind wél oor zou hebben naar de vraag om onafhankelijkheid van hun kleine gemeenschap. Daarom sturen ze begin 1832 een verzoekschrift *‘Aan de heeren Leden der Senaat te Brussel*’.¹⁷ De brief is opgesteld door *‘de ondergeteekende notabele inwoners van het gehucht Breeëndonk*’. Dat zijn er in totaal 32. Pastoor Ceuppens voert de rij aan, gevolgd door onder meer Ludovicus Cuyckens (vroeger zelf nog schepen in Puurs en later een van de eerste schepenen van Breendonk), Frans Van Asch (brouwer en toekomstig gemeenteraadslid van Breendonk), onderwijzer Antonius Cornelius Drymans, de weduwe Jan Baptiste Steenackers (de vorige onderwijzer), de latere burgemeester Jozef Van Ingelgem, de latere gemeenteraadsliden Henri De Block, Jan Tersago, enz.

De argumenten die ze aanhalen om van Breendonk een onafhankelijke gemeente te maken, zijn grotendeels dezelfde als bij de vorige verzoekschriften. Er zijn 1700 inwoners en dat getal stijgt nog voortdurend. Er is een kerk, pastoor, onderpastoor en een *‘vaste limietscheydinge met de moederparochie*’.¹⁸ Het gehucht ligt op vijf kwartier gaans van Puurs en door de slechte wegen en overstromingen is de hoofdplaats vaak moeilijk te bereiken om aangiften van de burgerlijke stand te doen of voor andere zaken. Ze wijzen er ook op dat *‘met ontbloom te zijn van eenen politie-ambtenaar, reeds menigvuldige onaangenaemheden en onrust zijn ontstaan*’.

Een nieuw element, ongetwijfeld ingefluisterd door pastoor Ceuppens, is dat *‘de kerk van dit gehucht beroofd is van allen onderstand en zij met haer inkomen in haeren onderhoud moet voorzien*’. Het is de eerste keer dat in een verzoek tot burgerlijke onafhankelijkheid zo expliciet naar de moeilijke juridische en financiële situatie van de kerk van Breendonk wordt verwezen. Nog een pijnpunt is volgens de rekwesstranten *‘dat de behoeftigen van Puurs die gedurig onder het oog der leden van den bureele van weldadigheid loopen, meerder begunstigd en bevoordeelt worden dan degene van het gesyd gehucht, de welke maer eenen kleynen onderstand genieten, niet bewaekt en aen hun eygen overgelaten worden*’. Bovendien, zo stellen ze, stijgt het aantal behoeftigen nog jaarlijks omdat *‘het gehucht langs haere straeten eenigen eygendom bezit waerop het plaetselijk bestuur van Puurs door hunne en andere*

vreemde behoeftigen gratis huysen laet timmeren, waerdoor de landbouwers op hunnen daer aengelegene landen merkelijke schaede hebben. Volgens de stellers verwaarloost Puurs dus niet alleen de armen van Breendonk, maar worden er bovendien voortdurend nieuwe dompelars doorverwezen naar het gehucht.

Daarom vragen de Breendonkenaars hun onafhankelijkheid, *'welk aan de rekwestranten een groot gemak en veyligheyd zal geven, en hun geenszins onereuse kan zijn, terwijl zij thans in den plaatselijken omslag van Puers meerder betaelen dan een plaatselijk bestuur zal kosten*'.

Op 12 februari 1832 stuurt de kersverse Antwerpse gouverneur Charles Rogier het verzoekschrift van Breendonk met het advies van de Gemeente Puurs en dat van de Bestendige Deputatie door aan de Minister van Binnenlandse Zaken.

Blijkens dat advies volhardt Puurs in zijn weigering om de Breendonkenaars hun onafhankelijkheid te gunnen. In een gemeenteraadsverslag van begin februari draaien ze het eerste argument van de aanvragers om: het feit dat ze hun eigen pastoor, onderpastoor, school en onderwijzer hebben, bewijst volgens de Puurse gemeenteraad dat Breendonk door Puurs helemaal niet stiefmoederlijk behandeld wordt. Het is volgens Puurs ook niet waar dat de Breendonkse armen slechter af zijn dan die van Puurs, *'mits op het minste rapport van de heer pastoor de behoeftigen aanstonds worden ter hulp gekomen*'. Het klopt verder ook niet dat de Breendonkenaars slecht vertegenwoordigd zijn, want ze hebben twee gemeenteraadsleden én een veldwachter. Meer mogen ze blijkbaar niet verwachten omdat *'men ook met regt kan zeggen dat er niemand op dat gehucht de bekwaemheyd bezit om de functie van assessor na behooren waer te nemen, zoo als de ondervinding heeft geleert*'.

Wat die 'ondervinding' precies heeft geleerd, is onduidelijk, maar misschien wordt hier wel verwezen naar een eerder vermakelijk incident uit 1827, waarbij twee 'rijksschatters' van de belastingen een klacht indienden tegen de Breendonkse 'assessor' (schepen) Ludovicus Cuyckens wegens smaad en beledigingen. De mannen hadden zich op een middag op de hofstede van Cuyckens in de Schaafstraat aangemeld om bij hem een *'noenmael'* te krijgen. Daarop zou Cuyckens gezegd hebben dat ze beter hun *'slechte schattingen'* zouden verbeteren dan bij hem eten te komen bedelen. Hij had hen ook verweeten dat ze het jaar daarvoor een fles rode wijn hadden afgetrosgeld van de pastoor van Breendonk, zogezegd voor hun baas, maar ze hadden ze zelf uitgedronken in herberg De Kroon van brouwer Van Asch (zie op p. 18: Kaart Gigault uit 1805). De schatters zouden zich dan weer spottend hebben uitgelaten over het eenvoudige middagmaal van de familie Cuyckens, dat uitsluitend uit *'patatten'* bestond. Deze klucht werd een klucht van

zulke proporties dat de Breendonkse schepen er uiteindelijk een blaam van de Mechelse districtscommissaris aan overhield.¹⁹

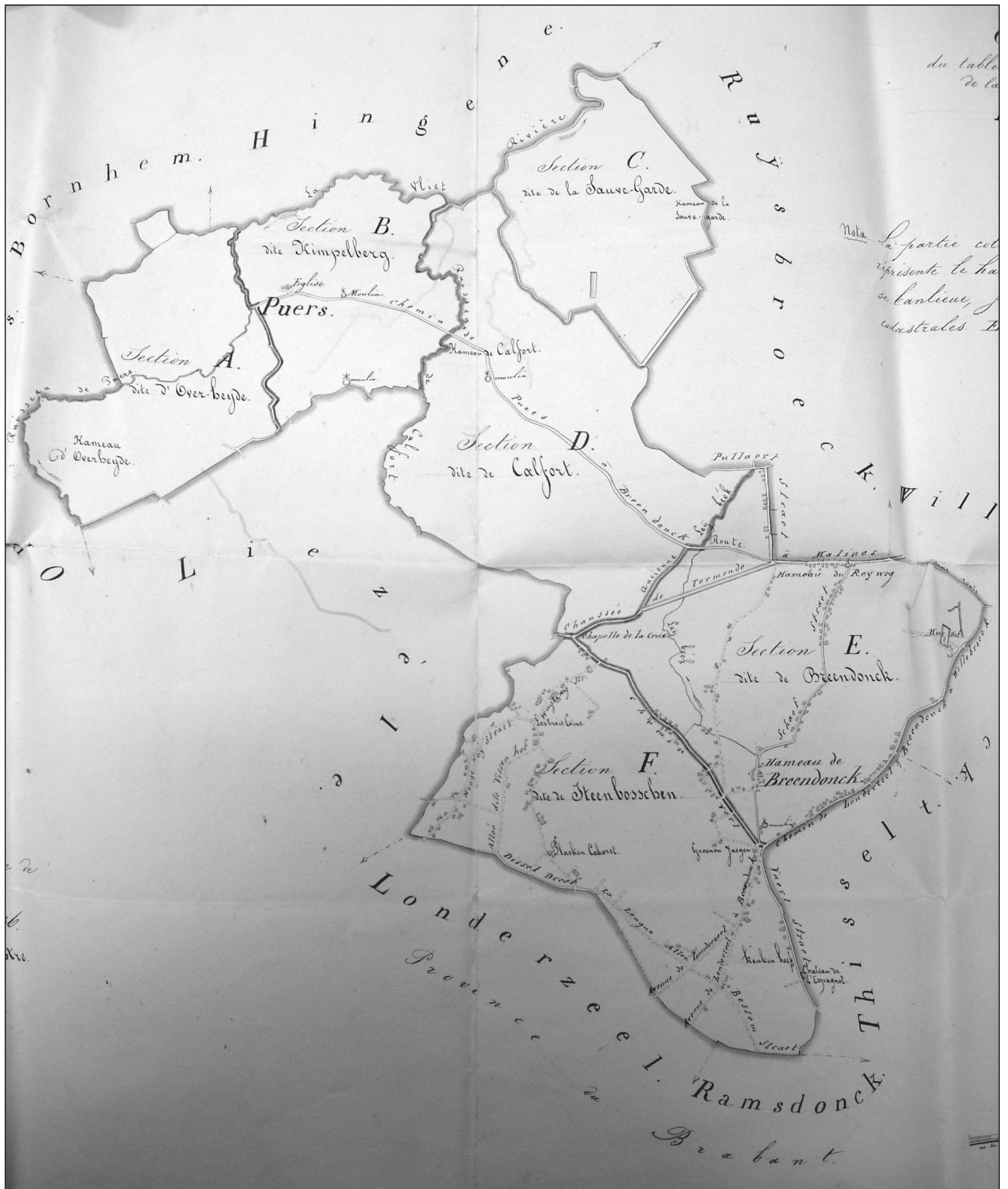
En er volgen nog meer onvriendelijke woorden, want volgens de Puurse gemeenteraad is *'een groot gedeelte der handteekens niet vrijwillig maer door geïnteresseerde persoonen afgeperst daer opgesteld*'. Op de lijst zouden bovendien verschillende handtekeningen staan van mensen die niet kunnen schrijven en de meesten zijn volgens de gemeenteraad trouwens *'onkundig'* en kunnen niet oordelen over de voor- en nadelen van het plan.

De Bestendige Deputatie lijkt op het eerste gezicht wel meer begrip te hebben voor de Breendonkse vraag. Ze hebben een *'opinion favorable'*, maar anderzijds willen ze de kwestie verder onderzoeken omdat dezelfde vraag in 1823 al eens is verworpen.

Maar hét grote probleem lijkt te zijn dat de Bestendige Deputatie niet goed weet hoe ze de zaak moet aanpakken. Ze verwijzen naar de procedure van *'l'ancienne législation'* (in dit geval die van de Hollandse tijd), waarbij in dergelijke kwesties de koning een beslissing nam overeenkomstig het advies van de Provincieraad. Maar die Provincieraad is nu opgeheven, zodat de BD zich onbevoegd verklaart *'dans l'absence du conseil provincial'*. En zo gaat de petitie alweer terug naar af.

Doorbraak in 1835

Drie jaar later, in de zomer van 1835, doen de Breendonkenaars nog maar eens een poging: ze sturen een herinneringsbrief aan de minister van Binnenlandse Zaken. En dan komt er eindelijk schot in de zaak. Op 20 juli 1835 vraagt de minister aan de gouverneur van Antwerpen om de kwestie te onderzoeken. Hij wijst er wel op dat een nieuwe gemeente oprichten geld kost en vraagt zich af of er geen verzoening mogelijk is tussen Puurs en Breendonk, eventueel door vanuit de moedergemeente extra aandacht te besteden aan de *'police'* (ordehandhaving) in Breendonk, want daar knelt het schoentje naar zijn inzicht vooral. De gouverneur zet op zijn beurt de districtscommissaris van Mechelen aan het werk (brief dd 30.7.1835). Hij vraagt hem de petitie te laten onderzoeken door de Provinciale Staten en herinnert eraan dat die raad ondertussen al gelijkaardige vragen heeft behandeld. In augustus 1835 polst de districtscommissaris naar de mening van de plaatselijke autoriteiten van Puurs. Die zijn nu blijkbaar toch minder afwijzend dan vroeger en zo komt het hele dossier terecht bij Charles Dutrieu, lid van de Bestendige Deputatie²⁰. Hij krijgt op 24 september van de gouverneur de opdracht te onderzoeken of de vraag naar afscheiding effectief de wil is van alle Breendonkenaars, of de inlichtingen die het bestuur van Puurs terzake heeft bezorgd allemaal kloppen, en wat de kosten

Kadasterplan Van Puurs, F.A Losson, Inspecteur van het kadaster, Antwerpen, 25 januari 1836 - (49 x 64 cm) PAA
 Puurs bestond uit zes 'secties': section dite Over-heyde (A), Kimpelberg (B), Sauve-Garde (C), Calfort (D), Breendonck (E) en Steenboschen (F). De nieuwe gemeente Breendonck zou dus bestaan uit die laatste twee secties.

zouden zijn voor de administratie van de op te richten nieuwe gemeente Breendonk.

Op 12 november bezorgt Dutrieu zijn omstandige rapport aan de 'Députation des Etats'. Hij zegt dat hij zich op 12 oktober 1835 naar Puurs heeft begeven, waar hij eerst overleg heeft gepleegd met de gemeenteraad. Die bevestigde hem *'qu'il n'avait aucune raison pour s'opposer à la séparation que les habitants (sic) de Breendonck demandaient'* aangezien de scheiding geen negatieve gevolgen heeft voor de rest van de gemeente, meer bepaald Puurs en Kalfort. Maar het territorium van de nieuwe gemeente moet zich wel beperken tot de secties E en F van de gemeente Puurs (zie op p. 21: kadasterplan van Puurs 1836).

Dutrieu bevestigt dat Puurs zich blijft houden aan de antwoorden van de vragenlijst over de mogelijke scheiding die de gemeente in augustus heeft bezorgd, op een paar details na. Hij somt die vragen ook op. Het gaat onder meer over de manier waarop de roerende en onroerende goederen van de gemeente zullen verdeeld en verkaveld worden, over het budget van Puurs en dat van de toekomstige gemeente Breendonk. Zo vernemen we dat Breendonk na de scheiding 1461 inwoners zal tellen en Puurs 3914.

Breendonk krijgt 777 bunders, Puurs houdt er 1102. Puurs heeft een gemeentehuis, een school met onderwijzerswoning. Breendonk heeft een recent schoolgebouw (*'tres belle'*). Breendonk zou volgens Dutrieu bovendien zijn aandeel kunnen opeisen in de gebouwen van Puurs, die het immers mee bekostigd heeft. Anderzijds zou Puurs hetzelfde kunnen doen in Breendonk, voor hun bijdragen aan de bouw van de school, de herstellingen aan de pastorie en de 'aquaducten' in het gehucht Breendonk. Volgens een aantal criteria zou de verdeelsleutel zijn: een derde voor Breendonk en twee derden voor Puurs, maar volgens het aandeel in de belastingen zouden de compensaties voor Breendonk eerder onder de 33% liggen. Maar Dutrieu meent dat zowel de notablen van Breendonk als het gemeentebestuur van Puurs zich wat dat betreft nogal soepel willen opstellen, om de scheiding niet te bemoeilijken. De toekomst zal hem ongelijk geven.

De registers van de burgerlijke stand zullen in Puurs blijven, net als de archieven, maar de administratie van Breendonk moet te allen tijden en zonder kosten afschriften en uittreksels kunnen krijgen. De verdeling van de inkomsten van het Bureel van Weldadigheid moet gebeuren volgens de bevolkingsverhouding. Er zijn geen gemeenschappelijke schulden die moeten worden verdeeld. De goederen van de kerk zullen per locatie verdeeld blijven, zoals dat nu ook al is. Dutrieu stipt daarbij aan dat de inkomsten van de Kerkfabriek van Puurs nooit gebruikt zijn voor de uitgaven van de kerk

van Breendonk. Beide hebben volgens hem altijd een gescheiden en onafhankelijke administratie gehad, wat nogmaals wijst op de grote zelfstandigheid van Breendonk op geestelijk vlak.

Het gemeentebestuur van Puurs had een budgetberekening voor de nieuwe gemeente gemaakt en kwam daarbij uit op 3257 frank. Volgens Dutrieu is dat een te hoge schatting. Hij rekt op 2570 frank. Daartegenover staan geschatte inkomsten van 2070 frank (gemeentebelasting en kadastrale belasting). Het tekort van 500 frank zal dus met een extra belasting moeten worden gecompenseerd, maar gedeeld door 1461 inwoners is dat volgens Dutrieu zeker niet onoverkomelijk. Met een heffing van 1,35 frank per inwoner²¹ zal Breendonk naar zijn mening alleszins minder belasting moeten aanrekenen dan vele andere gemeenten in de provincie.

Vervolgens rept de rapporteur zich nog diezelfde 12de oktober naar Breendonk. Anders dan bij de gelijkaardige volksraadpleging in 1822 moeten de Breendonkenaars nu niet meer verzamelen in de herberg van 'baas van Asch', maar kan dat in de nieuwe school (1828), het eerste burgerlijke publieke gebouw van het gehucht. Dutrieu vindt er het gros van de inwoners verzameld die bijdragen aan de gemeentelijke belastingen.

Oud-gemeentehuis van Breendonk, in 1835 nog uitsluitend in dienst als schoolgebouw, toen nog zonder verdieping

Hij legt hen het doel van zijn missie uit en polst meteen naar hun idee over de 500 frank extra lasten die ze volgens zijn berekeningen zullen moeten opbrengen voor het beheer van hun toekomstige gemeente. Allemaal, behalve twee, verklaren *'que cette augmentattion serait amplement compensée par les avantages qui résulteraient de la séparation'* en dat het tijdverlies en de verplaatsingskosten als gevolg van de grote afstand tot de hoofdplaats Puurs hun jaarlijks veel meer kosten dan 500 frank. Ze vragen dan ook *'instamment l'érection de Breendonck en commune'*.

Dutrieu noteert dat 96 mensen een verklaring in die zin afleggen. Slechts twee mensen zijn tegen: de eerste is gemeenteraadslid in Puurs²² en de tweede vreest de hogere belastingen, al is hij er wel van overtuigd dat de

armen van Breendonk beter af zouden zijn met een zelfstandige gemeente. De volgende dag zijn er nog eens 25 Breendonkenaars die per brief laten weten dat zij vóór de scheiding zijn en de extra-lasten er graag bij nemen.

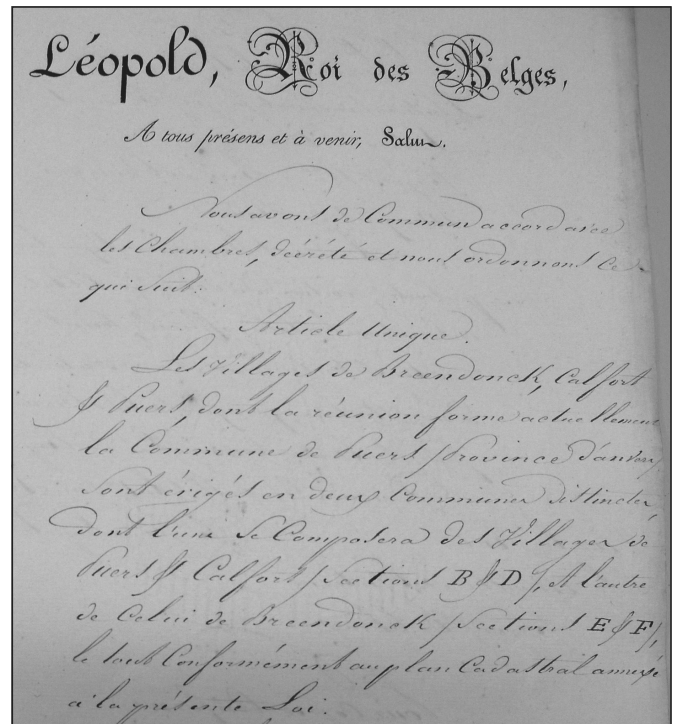
In totaal dus 125 belastingbetalers die zich uitspreken voor een zelfstandige gemeente Breendonk, concludeert Dutrieu. Vervolgens brengt hij in herinnering dat die wens al heel oud is en dat er tijdens het Hollandse bewind ook al twee pogingen zijn geweest om Breendonk af te scheuren van Puurs. En hij gaat verder: “*Une enquête fut ordonnée, mon honorable collègue De Wael et moi nous en fûmes chargés, et alors comme aujourd’hui les habitans de Breendonck se prononcèrent unanimement pour la séparation.*” Dutrieu was er bij de eerste rapportering van de Bestendige Deputatie in 1822 dus ook al bij. Vandaar wellicht zijn wat venijnige uithaal naar de man die de zaak toen volgens hem gesaboteerd heeft: Jan Emmanuel Wuyts. “*Wij waren ervan overtuigd*”, aldus Dutrieu, “*dat de scheiding nodig was en de wens van allen. Maar Wuyts, inwoner van Puurs en lid van de Provinciale Staten, heeft een aantal van zijn collega’s en de gouverneur toen overhaald het verzoek af te wijzen.*”

Tot slot somt Dutrieu nog eens alle argumenten op om Breendonk los te maken van Puurs: de grootte van het gehucht, de infrastructuur (kerk, pastorie, school), de ‘*belle agglomération de maisons*’, de afstand van Puurs, de slechte vertegenwoordiging van Breendonk in het bestuur van Puurs, de bedenkelijke ordehandhaving (*police*), de neerbuigende houding (*l’air de méprise*) van de Puursenaars tegenover Breendonk, enz. Hij vindt het verzoek van Breendonk ‘*la demande la plus fondée de cette nature qui nous eut été adressée*’, en besluit: ‘*Je ne crois pas qu’on puisse encore faire la moindre objection contre son érection en commune*’. Men kan zich alleen maar afvragen waaraan Breendonk zo’n vurige pleitbezorger te danken had en of hij zelf ook enig belang had bij de onafhankelijkheid van het gehucht.

De gouverneur stuurt het hele dossier op 3 december 1835 met een positief persoonlijk advies naar de minister van Binnenlandse zaken die op 19 december het licht op groen zet voor de definitieve organisatie van de splitsing. Hij vraagt eerst nog wel een degelijk kadastraal plan en enkele inlichtingen over de geschiedenis van Breendonk: of het gehucht ooit eerder onafhankelijk is geweest en waarom het dan bij Puurs is gevoegd.

Het jaar van de onafhankelijkheid: 1836

Op 28 januari 1836 bezorgt J. De Proft²³ het gevraagde kadastrale plan en de extra inlichtingen aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Hij laat weten dat Breendonk op burgerlijk vlak altijd afhankelijk is geweest van Puurs, maar ‘*pour le spirituel il a toujours formé une paroisse*

Koninklijk besluit van 9 juni 1836 betreffende de splitsing van Puurs en Breendonk, fragment (PAA)

separée n’ayant rien en commun avec l’administration de l’église du chef lieu. Toen Puurs nog beheerd werd door de abdi van Sint-Bernards hadden de inwoners van Breendonk volgens de steller van de brief geen klachten over het bestuur. Maar sinds België bij Frankrijk werd gevoegd, hebben de Breendonkenaars voortdurend gezocht van hun gehucht een aparte gemeente te maken, ‘*mais toujours en vain, par la simple raison qu’on se rapportait toujours à ce que disait un habitant de Puers qui se trouvait dans une position à pouvoir empêcher que justice nous fut faite.*’

Maar nu is het eindelijk zover: op 9 juni 1836 wordt bij koninklijk besluit gedecreteerd dat ‘*les villages de Breendonck, Calfort & Puers, dont la réunion forme actuellement la commune de Puers, province d’Anvers, sont érigés en deux communes distinctes, dont l’une se composera des villages de Puers & Calfort, sections B & D, et l’autre de celui de Breendonck, sections E & F, le tout conformément au plan cadastral annexé à la présente loi.*’ De wet wordt op 17 juni bekrachtigd door de Senaat.

Op 23 september maakt de gemeenteraad van Puurs bekend dat de allereerste verkiezingen in Breendonk zullen plaatsvinden op dinsdag 4 oktober 1836 in de gemeenteschool aldaar om 9 uur in de voormiddag.

De verkozenen zijn: burgemeester Cornelis De Smedt, de schepenen Pieter Jan Tersago en Louis Cuyckens, en de raadsleden Henri De Block, Jean François Van Asch, Henri Doms, Paul Lauwers, Joseph Van Ingelghem en Marcel D’Hollander. De burgemeester en schepenen hadden als gemeenteraadsleden, assessoren (schepenen)

en/of 'zeters' van de belastingen onder Puurse voogdij al enige bestuurlijke of administratieve ervaring opgedaan. De eerste gemeenteraadsvergadering van het onafhankelijke Breendonk vindt plaats op 28 november 1836. Secretaris Joannes Baptiste Van Ingelghem maakt die dag in zijn fraaie handschrift meteen ook de eerste notulen. Waar dat precies gebeurt, is niet zeker, maar de week daarop (5.12.1836) wordt beslist voor twintig frank per jaar een kamer te huren in de woning van schoolmeester-koster Cornelius Drymans als lokaal voor de vergaderingen en om de archieven te bewaren. Het huis in kwestie bevond zich op de plaats waar ook de latere kosters zouden wonen, in de Dorpstraat schuin tegenover de huidige Buisseretlaan.²⁴

Boedelscheiding

De toekomst lijkt de prille nieuwe gemeente toe te lachen, maar de eerste jaren worden gekenmerkt door budgettaire problemen en wrijvingen met de vroegere moedergemeente over de boedelscheiding.

Het gaat meer bepaald over de verdeling van het batige saldo van de jaarrekening van Puurs voor het jaar 1836, de 'finale rekening en liquidatie' van de activa en passiva van het 'Bureel van Weldadigheid van Puurs' (de voorloper van het OCMW) en de verdeling van het onroerend patrimonium. In 1839 heeft Puurs – buiten een som van 669 frank van het Bureel van Weldadigheid – nog altijd niets betaald van zijn achterstallen en dat zit de Breendonkenaars hoog. In een brief van 6 april van dat jaar verwijt de Breendonkse gemeenteraad het Puurse bestuur 'tijdzoekende hoofdigheid' en maant de buurgemeente aan snel over te gaan tot een 'inkomstenliquidatie'. Zo niet zal Breendonk zich tot de hogere autoriteiten wenden. Een maand later, op 22 juni 1839, vindt er dan toch een gezamenlijke vergadering plaats van beide gemeenteraden. Daar bereikt men alvast overeenstemming over het saldo van de gemeenschappelijke 'penningen' (roerende inkomsten en uitgaven) sinds 1836. Uit de balans van activa en passiva blijkt dat Puurs aan Breendonk 752 frank moet overmaken. Maar over de onroerende goederen blijven Puurs en Breendonk het roerend oneens.

Breendonk bepaalt zijn standpunt in de gemeenteraad van 30 september 1839. De gemeente vindt dat ze recht heeft op een deel van het gemeentehuis van Puurs en zijn inboedel, de school en de woning van de onderwijzer in Puurs, de school van Breendonk, de pastorie van Puurs en Breendonk, en de gendarmerie, "welke goederen wij ingevolge paragraaf 2 van artikel 151 der gemeentewet (...) in der minne hebben willen verdelen, waer tegen den gemeenteraad van Puurs zich heeft verzet om redenen welke wij te gering achten te moeten wederleggen, schoon nochtans deze gebouwen en meubelen enz met gemene

penningen gebouwd en aengekocht zijn". Breendonk dreigt volgens het verslag in financiële problemen te geraken en kan haar jaarrekening van 1838 niet afsluiten en haar begroting voor 1840 niet opmaken. Daarom zal de gemeente zich richten tot de 'Aenhoudende Deputatie van de Provinciaelen Raed' om Puurs te 'ordonneren' de verschuldigde som van 752 frank aan Breendonk te betalen en om te bemiddelen bij de verdeling van de onroerende goederen.

Dat gebeurt uiteindelijk ook en een provinciale commissie geeft Breendonk in zijn arrest van 18 april 1840 gelijk: alle 'publieke' goederen in Puurs zijn gemeenschappelijk verworven en Breendonk heeft dus volgens de 'code civil des communes' recht op zijn deel daarvan.

Op 27 juni 1840 komen Puurs en Breendonk dan eindelijk tot een definitief akkoord op een gemeenschappelijke vergadering van beide gemeenteraden. Opvallend daarbij is dat Breendonk, dat zijn slag toch had thuisgehaald, zich eigenlijk met een kluitje in het riet laat sturen. Puurs behoudt alle rechten op zijn gemeentehuis, school, onderwijzershuis en pastorie. Ter compensatie krijgt Breendonk, naast zijn school en pastorie, wél de kazerne van de gendarmerie in Kalfort.

De gendarmerie van het Kanton Bornem-Puurs werd in de Franse tijd opgericht ingevolge de wet van 17.11.1796 en was vanaf 1798 gevestigd in het verbeurd verklaarde en opgeëiste huis van de kapelannen van Kalfort, die er sinds 1606 een onderkomen hadden gevonden. Nog vroeger was het gebouw een onderdeel van het klooster van de zusters Augustinessen van Vrededaal. Momenteel zijn in het gebouw – naast de kerk van Kalfort – lokalen van de plaatselijke parochie gevestigd. Maar in 1840 werd het dus gebruikt als pasmunt bij de boedelscheiding van Breendonk en Puurs.

De kazerne van de gendarmerie van het Kanton Puurs

Voor Breendonk was de kazerne bepaald een vergiftigd geschenk. Het gebouw kostte meer aan onderhoud dan het opbracht aan huurgeld en er waren allerlei 'servitudes' verbonden aan de overname. Breendonk zou zich

deze 'erfenis' de volgende decennia nog vaak beklagen en wilde er al snel van af. Dat zou uiteindelijk pas lukken toen er in 1875 in Puurs een nieuwe gendarmerie werd gebouwd. Datzelfde jaar was de kerkfabriek van Kalfort bereid om het oude gebouw voor 3850 frank over te kopen van Breendonk.

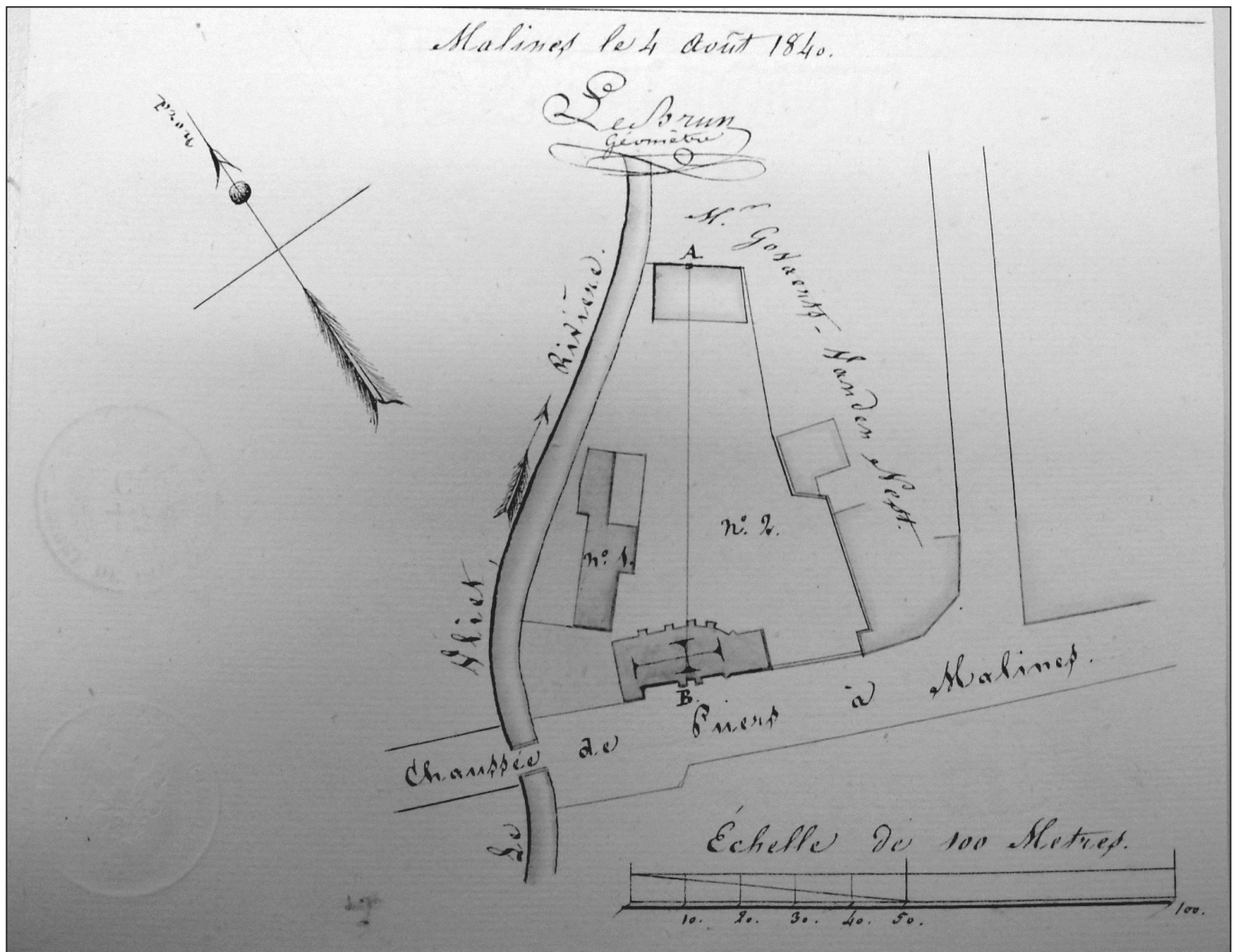
De 'finaele effening' en 'volkomen caveling, scheyding en deyling' van de gemeenschappelijke gelden en goederen van Puurs en Breendonk wordt uiteindelijk vastgelegd bij notariële akte, verleden bij notaris Erix op 12.9.1840. Breendonk krijgt zoals afgesproken 752 frank uit de afgesloten 'comptabiliteit', het schoollokaal in Breendonk en de kazerne van de gendarmerie.

Volledigheidshalve wordt daar ook nog aan toegevoegd dat 'de gemeynte Breendonck (zal) blijven behouden en bezitten hunnen kerk, toren, horlogie, klokken, ciraden en meubelen, en alle goederen, renten, cijzen, fondatiën en alle voordere bezittingen van de kerk' en verder ook 'het

pastoreel huys met den hof en het kerkhof, en alle gronden, wegen, bruggen, plantagieën en generaleijk alle voordere gemeente eygendommen en bezittingen die op het grondgebied van Breendonck gestaen en gelegen zijn'.

Ook de 'cavel' voor Puurs wordt gedetailleerd beschreven en tot slot verklaren alle comparanten (de voltallige gemeenteraden van Puurs en Breendonk) de hen 'bedeelde goederen ten behoeve van hunnen respectieve gemeynte te aanveerden en voortaan geen het minste regt meer te hebben tot de gene zij bij deze tegenwoordig hebben afgestaen'.²⁵

Daarmee is het moeizame scheidingsproces tussen Puurs en Breendonk uiteindelijk helemaal afgerond. Gedurende precies 140 jaar, van eind 1836 tot eind 1976, zouden beide gemeenten hun eigen weg gaan, om op 1 januari 1977 opnieuw te worden verenigd en samen met Kalfort, Ruisbroek en Liezele de hedendaagse gemeente Puurs te vormen.

Plan van de verkaveling van de 'Caserne de la Brigade de Gendarmerie', opgesteld door landmeter Le Brun in Mechelen op 4 augustus 1840. De kazerne (nr. 1) en het deel van de grond en de vijver links van de lijn A-B was voor Breendonk, het rechtse deel (nr. 2), inclusief de kapel, voor Puurs. (Plan gevoegd bij de notariële scheidingsakte van 12.9.1840, notaris Erix te Puurs, RAA)

Eindnoten

- ¹ De abdij van Affligem was als patronaathouder van Puurs betrokken partij. Ze inde – naast de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem – een deel van de tienden (belastingen), maar was als tegenprestatie verantwoordelijk voor de bouw en het onderhoud van de kerkelijke gebouwen en de aanstelling en bezoldiging van de pastoors en onderpastoors. (Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen - AAM, Bundel Breendonk (BB), achttiende eeuw)
- ² Een 'succursale' kerk was een quasi zelfstandige hulpkerk van een hoofdkerk. De kerk van Breendonk had daarmee in principe dezelfde status als de kerken van Sint-Amands, Bornem, Hingene, Liezele, Lippelo, Mariekerke, Weert en Oppuurs, die bij de eerste herinrichting van de parochies in 1803 allemaal 'succursalen' waren van de hoofdkerk in Puurs.
- ³ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Hedendaags Gemeentearchief Puurs (HGA), P111, Inv. 16
- ⁴ In de lijst van nieuwe parochies en succursale kerken die in 1803 werd opgesteld onder aartsbisschop De Roquelaure (1802 tot 1808), wordt Breendonk nochtans niet vermeld. (*Decretum Erektionis et circumscriptionis ecclesiarum parochialium et succursalium archidieocesis Mechliniensis*, AAM, Blok A, 105/11). Later is er wel een aanbeveling van de aartsbisschop bij de Prefect van het Departement des Deux-Nèthes om Breendonk alsnog 'succursaal' te maken wegens de grote afstand van de hoofdkerk, de grote bevolking, de goede staat van de kerk, het kerkhof en de pastorij, én omdat het de unanieme wens van de bevolking was. (20.10.1803, Archief van het Departement des Deux-Nèthes, RAA), maar de Prefect ging daar uiteindelijk niet op in.
- ⁵ Dit is een omkering van het belangrijkste argument dat de Breendonkenaars al van in de achttiende eeuw keer op keer aanhaalden om meer zelfstandigheid te krijgen: de lange en slechte verbindingswegen met Puurs. RAA, HGA Puurs, P111, Inv. 16
- ⁶ Eigenlijk klopte dat ook, want de kapel van Breendonk was in 1799 als 'nationaal domein' in beslag genomen door de Franse Republiek en openbaar verkocht. Ze was opgekocht door enkele parochianen die ze vervolgens opnieuw ter beschikking hadden gesteld van de gemeenschap. Het was de bedoeling dat de 'parochie Breendonk' de kerk zou terugkopen, maar de laatste afbetaling gebeurde pas in 1826. In de praktijk was de kapel in 1804 dus nog grotendeels in privaat bezit.
- ⁸ Kannunik Theophiel Cooremans, archivaris van het aartsbisdom en zelf afkomstig uit Puurs, schrijft over deze dubbelzinnige situatie, die wellicht te maken had met de nog prille scheiding van kerk en staat: «*Breendonk (...) werd door de geestelijke overheid in 1803 als afzonderlijke parochie opgericht; in de ogen van de burgerlijke overheid nochtans was de kerk van Breendonk slechts een 'annexe', een bijkerk van Puurs.*» (Geschiedenis van Puurs, in *Het Nieuwsblad van Puurs*, 1903-1906, en uitgegeven door drukkerij Baeté in 1906)
- ⁹ RAA, Archief van het Departement des Deux-Nèthes.
- ¹⁰ Franciscus-Antonius de Méan, aartsbisschop van Mechelen van 1817 tot 1831
- ¹¹ AAM, BB 19
- ¹² Provinciaal Archief Antwerpen, PAA 597, inv. 45 *Dossier inzake het verzoek van de inwoners van het gehucht Breendonk om af te scheiden van Puurs en een eigen gemeente te vormen, 1819-1823*. Kopies van een aantal van de documenten bevinden zich ook in het RAA, HGA Puurs.
- ¹³ Vermoedelijk gaat het hier om mensen uit de wijken die wel bij de parochie Breendonk hoorden, maar onder het burgerlijke bestuur van Ruisbroek, Willebroek of Tisselt vielen (zie op p. 14 afbeelding met Verzoekschrift).
- ¹⁴ Provinciaal Archief Antwerpen, PAA 597, inv. 45.
- ¹⁵ Het gaat hier om de brouwerij-herberg De Kroon van 'baas Van Asch', tegenover de kerk (op de plaats waar momenteel slagerij Van Riet gevestigd is)
- ¹⁶ De stukken waarnaar hier verwezen wordt, bevinden zich grotendeels in het Provinciaal Archief Antwerpen, PAA 597, inv. 84 *Dossier inzake de opsplitsing van Puurs in de gemeenten Puurs (met Kalfort) en Breendonk, 1832-1836*. Daarnaast ook in RAA, HGA Puurs en GAP (Gemeentearchief Puurs), reeks Gemeenteraadsverslagen Breendonk.
- ¹⁷ Blijkbaar hadden ze eerder (in 1830 of 1831) ook al een soortgelijk 'rekwes' ingediend bij het 'Gouvernement provisoire' en het 'Nationaal Congres' want daar wordt in de brief naar verwezen. Die documenten hebben we evenwel niet teruggevonden. Ze moeten dateren van voor 25 februari 1831, want toen werd het Voorlopig Bewind ontbonden.
- ¹⁸ Het lijkt erop dat de Breendonkenaars na de mislukte poging van 1822 hun les hebben geleerd en geen delen van andere gemeenten meer opeisen, maar alleen het stuk 'geestelijk Breendonk' dat onder 'burgerlijk Puurs' valt.
- ¹⁹ PAA 601, inv. 2148
- ²⁰ Charles Augustin Jean du Trieu (1790 - 1861), burgemeester van Blaasveld (1818-1821), eigenaar van het Kasteel Bel Air aldaar en later ook senator en provinciecommissaris.
- ²¹ Hoe hij aan die 1,35 frank komt, is niet zo duidelijk want 2570 frank geschatte inkomsten gedeeld door 1461 inwoners geeft 1,76 frank.
- ²² Mogelijk gaat het hier om Cornelis De Smedt, die al van in de jaren 1820 in de Puurse gemeenteraad zetelde en 'zetter' van de belastingen was. Hij zou, ironisch genoeg, het jaar daarop de eerste burgemeester van Breendonk worden.
- ²³ Judocus De Proft, landbouwer en lid van de pas opgerichte Kerkfabriek van Breendonk, telg uit een eeuwenoud Breendonks boerengeslacht.
- ²⁴ Pas in 1861, toen er boven de school een extra verdieping werd gebouwd, kreeg het gemeentebestuur een behoorlijke huisvesting. Na de bouw van een nieuwe jongensschool in 1882 kon het bestuur beschikken over het volledige oude schoolgebouw dat vanaf dan als volwaardig gemeentehuis fungeerde.
- ²⁵ *Akte van finaele effening van de comptabiliteyt en caveling, scheidung en deyling tussen de gemeynten Puers en Breendonck, 12.9.1840*, Notaris Franciscus Erix, Puurs, RAA, inv. 5121.

Boeren in een vissersdorp

Benny Croket

Inleiding¹

Als dagjesmensen over Mariekerke uitweiden, dan gaat het steevast over paling en *Vis en folklore*. We kunnen er dan ook niet naast kijken dat de laatste decennia de Mariekerkse verenigingen, ondersteund door toeristische en gemeentelijke instanties, hun dorp onder deze invalshoek met succes hebben gepromoot. Steunend op het vooroorlogse visserijverleden en gekoppeld aan de nog bestaande economische bedrijvigheid van de visverwerking en -handel, hebben de Mariekerkenaren handig ingespeeld op de culinaire geneugten van de massa. Ze hebben dit verleden van Scheldevisserij dik in de verf gezet, zodanig dat de modale toerist zou gaan geloven dat iedereen in Mariekerke zich onledig hield met visvangst en visverkoop. Niet dus, maar wel goed bekeken! Dat de Mariekerkenaren de spotnaam² hadden van *vissers* durven we niet ontkennen, dat deze vissers, wanneer ze het nodig achtten, hun voorrechten lieten gelden op de visvangst in hun deel van de Schelde, lezen we in de archieven,³ dat in het schepenzegel van het vroegere dorp en het wapenschild van de latere gemeente een vis prijkt,

is ook een feit,⁴ dat er een tijdlang vis verkocht werd op de vismijn⁵ en met vis geleurd werd tot in het Brusselse,⁶ staat zwart op wit gedrukt. Maar dit zijn onvoldoende 'harde' argumenten om te veralgemenen.⁷ Toch durven we niet betwijfelen dat de gunstige ligging aan de rivier, ideaal als aanlegplaats, de ontstaansreden voor Mariekerke was. Dat het dorp door het predikaat *vissers* gekenmerkt werd en wordt – of van spotnaam tot eretitel – hoeft nog niet te betekenen dat elke Mariekerkse Pieter een visser moest zijn; trouwens, alle Bornemnaren waren ook geen *brouwers* en niet alle inwoners van Breendonk waren opkopers van *meuttens*. En misschien nog het belangrijkste: hoe typeerde de Mariekerkenaar zichzelf?

De beeldvorming van Mariekerke als vissersdorp bestaat al langer dan vandaag. Bij de overgang van negentiende naar twintigste eeuw werd de Scheldebocht met de kerkberm – *Den Heuvel* in de volksmond – al op lyrische wijze bezongen en diende als inspiratiebron voor menig kunstenaar.⁸ Op hun schilderijen zie je de idyllische impressie van al dat 'schone' – water, kerkje, notelaars, sloepen en zeilschepen – welke landschapsschilders als

Romantische weergave van de Schelde en 'Het Hoo' aan de Witte Molen te Mariekerke door Isidoor Meyers (1836-1917)

Meyers, De Vadder, Broeckaert en zoveel anderen wilden tonen. Ook de kunstfotograaf uit die tijd streefde naar de dromerige sfeerschepping van een op het eerste zicht nog paradijselijk milieu. Indirect – en zelfs direct door onder andere de aquarellen van Leo Spanoghe – werd daardoor ook de riviervisserij in een verheerlijkt daglicht gesteld: taaie mannen in kleine bootjes op een wijde watervlakte, onversaagd en met kennis van zaken laverend langs oevers en rivierschepen, zich tevreden en vol ijver uitslovend voor hun dagelijkse kost en het lekkere middag- of avondmaal van de stedeling. Deze romantisering van een toch voor de meesten niet alledaagse activiteit staat in schril contrast met het realistische werk van tijdgenoten als Meunier, Frédéric en Laermans die eerder het grauwe bestaan en de groezeligheid van de Belgische arbeidersmassa, van de vele dolende armoezaaiers en dronkaards in een dieprijste omgeving penseelden. De werkelijkheid, ook in het Mariekerkse vissersmilieu, zal wel ergens in het midden hebben gelegen.

De literatoren uit die periode – en ook nog recenter – taptten uit hetzelfde idealiserende vaatje. Sommigen zelfs, met Emile Verhaeren als de meest uitmuntende, op hoog literair niveau. De poëzieliefhebber die door de gedichten van Jan Hammenecker struint, neigt zich een beeld te vormen van de Mariekerkenaar als oeverbewoner-visser, als iemand die steeds met zijn aangezicht richting Schelde stond.⁹ Ook Lode Maerevoet¹⁰ benadrukte in zijn door de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde bekroonde werk *Bijdrage tot de studie van de Woordenschat van de Scheldevissers te Mariekerke*,¹¹ de Schelde – in feite de riviervisserij – als levensbron voor de Mariekerkenaar. Het blijft een onvolprezen taal- en heemkundig werk waarbij in de bijvoegsels de harde realiteit van het vissersbestaan niet werd vergeten. Want vanuit onze hedendaagse visie op arbeid was het toenmalige vissersleven weinig comfortabel en zelfs onveilig, dus niet weggelegd voor iedereen. Vele van die pennenvruchten moeten we, naast de liefde voor het geschreven woord, begrijpen als een nostalgisch en idealiserend achteromkijken naar ‘die tijd toen het nog goed was, toen de Schelde nog visrijk was’. Voor deze auteurs was Mariekerkenaar synoniem voor visser. Deze veralgemening werd nog versterkt door een gezegde als *Mariekerke, de visserij!* Geen wonder dat het vijfjaarlijks passiespel *Christus aan de Schelde* zich situeert in dit gewezen vissersmilieu van Mariekerke.

Maar vreemd genoeg, bijna nooit werden deze kunstschilders of schrijvers geïnspireerd door het landelijke leven in Mariekerke. Gebeurde dit toch, zoals met het schilderij *De Witte Molen* door Frans De Vadder, waarop een vrouw op haar knieën landarbeid verricht, dan was niet de boerin of dagloonster het onderwerp, maar wel de molen, wiekend aan de Schelde-oever. In Mariekerke draait wat betreft beeldvorming immers alles om de

De Witte Molen te Mariekerke volgens Frans De Vadder (1862-1935)

Schelde. Nochtans, niemand durft tegen te spreken dat ook nu nog de aanblik op de kerkberm vanaf de Schelde een plaatje is om te koesteren; idem met het zicht op de Sint-Amandse kaai en ook naar Hamme-Drie Goten toe, maar gom bij dit laatste de windgedrochten voor groene stroom weg van je netvlies.

Laat het duidelijk zijn: niet iedere Mariekerkenaar kon zijn boterham verdienen met de visserij. Uit een vroeg-negentiende-eeuws onderzoek extraheren we dat er slechts elf sloepen waren.¹² De rivier vissers van Baasrode, Branst en andere Schelgedorpen visten in hetzelfde water als die van Mariekerke en het visbestand was niet van die grootte dat ‘wonderbaarlijke visvangsten’ een dagelijks feit waren. Bovendien was niet iedereen gecharmeerd door dergelijke job. Misschien is het zelfs opportuun om de vraag op te werpen of riviervisser de ultieme beroepskeuze was: deed de jongeling dit uit pure noodzaak – met andere woorden kon hij niets anders of was er geen of te weinig ander werkaanbod – of werd hij ertoe gedreven uit familiale traditie? Nog sterker, heel wat beroepsvissers probeerden hun schamel inkomen aan te dikken met een tweede of zelfs derde beroepsactiviteit. Waar stonden de vissers eigenlijk op de sociale ladder? En als de werkzoekende dan niet aangetrokken werd door het water, wat waren de andere mogelijkheden voor de Mariekerkenaar? Het voor de waterschuwen meest voor de hand liggende alternatief – om in de sector te blijven – was de verwerking van en de leurhandel met vis. Door tellingen¹³ weten we dat in die totale vissector zo’n twintig procent van de Mariekerkse actieve bevolking werkzaam was.¹⁴ Niet weinig dus, maar de enquêtes geven eveneens aan dat de vlasspinnerij en de landbouw evengoed borg stonden om de dorpelingen en de vele behoeftigen een inkomen te bezorgen. Trouwens, ook een ‘vissersdorp’ als Mariekerke had een landbouwareaal dat

voortdurend door vele handen in cultuur werd gebracht. Het wordt klaar dat naast de visserij, visverwerking en vishandel vele inwoners zich met andere dingen bezig hielden om zichzelf en hun gezin te voeden en één ervan was de boerenstiel. En het is deze laatste die ons interesseert in dit artikel. Via een aantal probleemstellingen proberen we een beter inzicht te krijgen in het agrarisch bedrijf in Mariekerke in de negentiende eeuw. Voor de antwoorden moesten we op zoek in diverse archiefbestanden. En we vergelijken, waar mogelijk, de resultaten met andere Klein-Brabantse gemeenten. Maar laat ons eerst uitweiden over het dorp en de parochie Mariekerke in het betreffende tijdsbestek in zijn algemene en sociale context, om pas daarna dieper in te gaan op de meer landbouwkundige aspecten.

Een brede kijk op het Mariekerke van de negentiende eeuw

Voor we de agrarische problematiek van Mariekerke gaan uitdiepen, moeten we ons eerst een beeld kunnen vormen van die Mariekerkse gemeenschap en zijn omgeving tussen circa 1800 en 1900. In dit tijds kader van pakweg honderd jaar zien we in gelijkaardige studies meestal de moeizame overgang van de meer besloten wereld van een dorp, een parochie in het Ancien Regime, naar een zich uit het isolement bevrijdende gemeente van de moderne tijd. Vreemde invloeden sijpelden geruisloos binnen – waren toch niet tegen te houden al deed de katholieke kerk zijn uiterste best om alles bij het oude te laten – en werden uiteindelijk gemeengoed. Was het ritme van verandering in het begin van de eeuw nog adagio, dan ging dit naar het einde van de eeuw toe steeds sneller en sneller. Maar mensen veranderen zo maar niet eensklaps. Het lijkt erop dat de Mariekerkse boer en visser en dagloner of hetzij eender wat in eerste instantie zichzelf bleven, hun gewoonten trouw bleven, hun manier van werken aanhielden, terwijl op bestuurlijk-administratief vlak veelvuldige hervormingen opgelegd werden. Erg geleidelijk en zonder veel poeha paste iedereen zich aan de nieuwe mentaliteit aan. Ook het uitzicht evolueerde. We zijn dan ook getuige van de wijzigingen aan de gemeentelijke infrastructuur en het gebouwenpatrimonium.

De negentiende eeuw is de eeuw waarop voor onze Vlaamse provincies de etiketten van armoede, verpaupering en zelfs achterlijkheid werden gekleefd. Midden achttiende eeuw waren vooral Vlaanderen en in mindere mate Brabant nog economische trendsetters en relatief welvarend, maar op het einde van de eeuw misten ze de trein van de industriële vernieuwing. Hun rol werd snel overgenomen door Henegouwen, het Luikse en Engeland. Gemis aan steenkool en erts, gebrek aan durf bij investeringen en een te grote behoudsgezindheid waren de grote boosdoeners voor onze regio, terwijl grote som-

men geld van pachters uit Vlaanderen en Brabant via de landadel en de burgerij en langs de Brusselse financiële instellingen doorstroombden naar de economische macht die Wallonië werd.¹⁵ Verder hield de negentiende-eeuwse mondialisering in dat granen, textiel en andere producten goedkoper – en dikwijls nog van betere kwaliteit – werden geïmporteerd uit andere landen. Voor de bijdepinken zijnde handelaar kon dit een surplus betekenen, maar het ontnam de keuterboer en de simpele huisarbeider zijn al schamele inkomen. Bijgevolg leefden velen op de kap van de openbare onderstand. Op het einde van de negentiende eeuw nam in enkele regio's om Klein-Brabant de industrialisering een aanvang, wat voor heel wat dutsen een aantrekkingspool werd om daar als forens te gaan werken of hen zelfs deed besluiten om naar die industriegemeenten te verhuizen. Gelden voor Mariekerke de bovengenoemde stellingen ook? Zijn er verschillen merkbaar ten overstaan van zijn buurgemeenten Bornem en Sint-Amands? We zullen zien.

Bronnen bij de vleet

Wie de negentiende eeuw bestudeert, moet kunnen schrappen. Er is immers zoveel informatie voorhanden, dat de dreiging om zich te verliezen in details bestendig om de hoek loert. Objectief selecteren in de diverse archieffondsen en gedrukte bronnen is dus noodzaak om de meest sprekende documenten en teksten te koppelen met de structuur van het onderzoek en de gekozen thematiek.

Wat je in boeken of tijdschriften, eindwerken en kronieken kan lezen

Vooraleer zelf te gaan speuren in archieven of bij andere instanties of zelfs bij particulieren, is het interessant te weten wat al aan literatuur voorhanden is over het onderwerp dat je wil bespreken. Wat een ander al gezocht heeft, moet je zelf niet meer zoeken. Wel moet je die literatuur kritisch benaderen. Bibliografieën zijn dan ook de eerste naslagwerken die we openstaan. Voor Klein-Brabant en meer specifiek voor Mariekerke is het *Repertorium van de Vlaamse Gouwen en Gemeenten* van Leo De Wachter nog altijd een goed vertrekpunt. Al stopt de informatie in 1957, toch kan je er een aantal titels in aantreffen die je zeker moet lezen. Die artikels dan terugvinden is een ander paar mouwen, maar tegenwoordig kan je via Googlebooks of andere websites boeken en tijdschriften raadplegen waarvoor je tot voor enkele jaren naar gespecialiseerde bibliotheken moest. Lukt het niet digitaal, dan rest enkel een erfgoedbibliotheek als de Consciencebibliotheek in Antwerpen. Voor recentere werken bleek het nuttig om de bibliografie in *Profiel van Klein-Brabant* (1981) in te zien. De heemkundige titels van pakweg de laatste dertig jaar bezit ikzelf of zijn op te

vragen in de bibliotheek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant.¹⁶ Deze vereniging publiceert bovendien jaarlijks in haar ledenblad *Mededelingen* een algemene culturele bibliografie van titels over Klein-Brabant, verschenen in dat werkjaar. De titels van de boeken en artikels, waarin ik info aantrof over Klein-Brabant of Mariekerke, vind je in de hierna volgende delen of in het notenapparaat.

Zijn de artikels uit de negentiende eeuw overwegend volkskundig getint – ze blijven wel leuk om lezen – en hebben de heemkundige bijdragen een eerder regionaal karakter, dan moeten we voor een meer wetenschappelijke benadering van de betekenis van de negentiende eeuw in België enige historische bibliografieën inzien en de voor ons interessante titels zoeken. Een goede hulp vonden we in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* voor wat betreft hedendaagse artikels. Bovendien kan iedereen de *Bibliografie van de geschiedenis van België* downloaden op de website van het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*. Anderzijds blijft het niet meer zo prille *Geschiedenis van België*, meer bepaald de delen 3 en 4, van Henri Pirenne voor mij een standaardwerk in het tijdsraam van dit artikel. Niet alleen oudere uitgaven, maar ook een aantal recenter uitgegeven boeken zijn leesvoer om de negentiende eeuw algemeen te kaderen. In *Politieke Geschiedenis van België, van 1789 tot heden* door Theo Luyckx vinden we de neerslag van diepgaand historisch onderzoek. Edward De Maeschalck reikt ons, naast een samenvattende beschrijving van de belangrijkste gebeurtenissen, in *150 jaar Belgen!* een rijke hoeveelheid illustraties aan. En nog altijd zie ik *Mijn Land in de Kering, 1830-1914* van Karel Van Isacker – alhoewel door vele van zijn tegenstanders verguisd als te subjectief – als een erg geloofwaardige synthese van de sociaal-politieke geschiedenis van ons land. In *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk* van Chris Vandenbroeke vinden we eveneens vele verwijzingen naar de situatie van de bevolking in ons tijdskader. Verder pluizen we de indexen uit op de publicaties van de geschiedkundige kringen uit de omgeving, waarvan er veel online staan. Tijdschriften als *Eigen Schoon & De Brabander* of jaarboeken van de oudheidkundige kringen van het Land van Waas, van Dendermonde en van Mechelen bevatten dikwijls bijdragen over een gelijkaardig onderwerp en zijn soms voorbeelden van methodiek en benadering. Nieuws uit die tijd kom je te weten via de dag- of weekbladen. Na het doornemen van de oudste kranten, zoals de *Gazette van Gend* of het *Algemeen Aenkondigingsblad van Mechelen, Antwerpen, Lier, Turnhout, Brussel, Vilvoorden, Etc* was wel mijn ervaring dat je er veel meer energie in stopt dan dat het opbrengt. Voor de laatste veertig jaar van de negentiende eeuw hebben we in Klein-Brabant een eigen weekblad gehad, eerst onder de titel *Annoncenblad voor Sint-Amands en omliggende Gemeenten* en daarna onder de naam *Het Nieuwsblad van 't Kanton Puers*. Deze reeks werd recent gedigitaliseerd en

Openbare verkoop van
HET VERMAERD VEERHUIS,
Twee andere Huizen
en zeer goede Labeurlanden te Mariekerke.

De Notaris JOSEPH-JACQ. PEETERS, te Sint-Amands verblyvende, daertoe benoemd by vonnis der regtbank van eersten aenleg van het arrondissement Mechelen, zal ten overstaan van den heer Vrederegter van het kanton Puers en met de andere vormen, voorgeschreven by de wet van 12 Juny 1816, openbaerlyk met winst van een ten honderd op den instel, in het Veerhuis, te Mariekerke, verkoopen de nabeschreven Goederen:

Eerste koop. — Een schoon en groot HUIS, genaemd het Veerhuis, hebbende herbergplaets, verscheide kamers, keuken, waschhuis, 2 kelders, ruimen zolder, waterpomp, stallen, schuer, hof en erf, samen groot in oppervlakte 16 aren 55 centiaeren, gelegen te Mariekerke in het dorp, wyk A N° 306 en 307, palende oost de straet, zuid de gemeente-school, west Mr. Govaerts en noord den volgenden koop. In gebruik by Egidius de Clerck.

Tweede koop. — Een HUIS met Hof, groot 5 aren 25 centiaeren, gelegen te Mariekerke in het dorp, wyk A N° 508a en 509b, palende oost de straet, zuid den voorgaenden koop, west M. Govaerts, noord Schelders en Goiris. — In gebruik by Felix Goiris.

Derde koop. — Een groot HUIS met schoonen Hof, groot in oppervlakte 7 aren 65 centiaeren, gelegen te Mariekerke aen de kerk, wyk A N° 296 en 298, palende oost de straet, zuid het kerkhof, west Mr. Govaerts en noord Louis Goiris. In gebruik by Carolus Ceurvelt en Petrus Maes.

Vierde koop. — Eene zeer goede party LAND, groot 56 aren 25 centiaeren, wezende het onverdeeld oostwaerts gelegen vierde deel van het stuk, gelegen te Mariekerke op het Jansveld, wyk A N° 185, palende dezen koop oost den steenweg van St-Amands naer Bornhem, zuid Josepha Merckx, west den volgenden koop en noord de Jansveldbeekstraet.

Vyfte Koop. — Eene zeer goede party LAND, groot 56 aren 25 c. wezende het tweede onverdeeld vierde deel van het stuk land, gelegen te Mariekerke op het Jansveld, wyk A N° 185, palende deze koop oost voorgaenden koop, zuid Josepha Merckx, west den volgenden koop en noord de Jansveldbeekstraet.

Zesde koop. — Een goed stuk LAND, groot 56 aren 25 centiaeren, wezende het derde onverdeeld vierde part van de party gelegen te Mariekerke op het Jansveld, wyk A N° 185, palende dezen koop oost den voorgaenden koop, zuid Josepha Merckx en V. Wouters, west den volgenden koop en noord de Jansveldbeekstraet.

Zevende koop. — Een zeer goed stuk LAND, groot 56 aren 25 c. wezende het westwaerts gelegen vierde deel van de party, groot in haer geheel 1 hektaer 43 aren 15 centiaeren, gelegen te Mariekerke op het Jansveld, wyk A N° 185, palende dezen koop oost den voorgaenden koop, zuid Petrus-Joannes Muysghont, west de heeren en jufvrouw Terlinek en noord de straet.

De vier laetste koopen zyn in gebruik zonder schrift by Egidius de Clerck en Petrus Saey.

ZITTINGEN: Palmstag Woensdag 1 April 1863. — Definitive toewyzing 's Woensdags daerna 8 dito, telkens ten 2 1/2 ure namiddag, in het Veerhuis te Mariekerke.

De konditien en titels rusten ter studie van den voornoemden Notaris PEETERS te St-Amands en men kan ook inlichtingen bekomen by de Notarissen SANDYCK te Bornhem, STOBBELAERS te Moerzeke, en VERBBLEN te Puers.

Aankondiging op 22 maart 1863 van de verkoop van herberg Het Veerhuis in Mariekerke in Het Nieuwsblad van 't Kanton Puers (foto J. Winckelmans)

grotendeels geïnventariseerd.¹⁷ Over Mariekerke en over het onderwerp landbouw duidde ik een honderdtal artikels aan die mogelijk nuttige info bevatten.

Verhandelingen of universitaire proefschriften zijn dan weer moeilijker bereikbaar, maar eens je een kopie te pakken hebt, is het een bijna onuitputbare bron. Voor ons was het proefschrift van Bornemnaar Koenraad Stevens met als titel *Sociaal-ekonomische en socio-kulturele veranderingen in een agrarische plattelandsgemeenschap in de tweede helft van de negentiende eeuw: Bornem 1850-1900* (Gent 1982) enigszins een leidraad. Sommige demografische tabellen in *Streekstudie van Klein-Brabant* (Dendermonde 1984) van de hand van Martien Borghys zijn eveneens bruikbaar. De thesis van Caroline Peeters *Volkscultureel erfgoed in Mariekerke* (Leuven 2001) geeft ons een inkijk in het volkse leven in de gemeente, al behandelt ze meer in het bijzonder de eerste helft van de twintigste eeuw.

Als handgeschreven, verhalende bron vermelden we *Beschrijving der parochie Mariekerke, dekenij Puurs* (1901). Dit handschrift van pastoor Vermeylen – al is het nergens ondertekend – kan geconsulteerd worden in het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen. Dit werkje was het antwoord op de opdracht die kardinaal Goossens in 1898 aan elke pastoor van het aartsbisdom Mechelen had gegeven, namelijk het noteren van alles wat men wist of kon te weten komen over de parochie waar men resideerde. De pastoor kreeg hiervoor tijd tot mei 1900. Al moest hij enkel antwoorden vinden op een vragenschema, hem bezorgd door het aartsbisdom, toch was dit geen eenvoudige opdracht als er nog maar weinig gepubliceerd was over de parochie in kwestie. Het is daarom dat de pastoor van Mariekerke het pas een jaar later instuurde. Een identieke bron is *Geschiedkundig overzicht der plaats waar gij uwe bediening uitoefent: Mariekerke* (1903) geschreven door de hoofdonderwijzer van Mariekerke, Jan Van Meerbeeck. Dit was eveneens een taak opgedragen vanuit de kerkelijke hiërarchie en dit opstel kan eveneens ingezien worden op het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen.

Het resultaat van een plichtsbewuste administratie

In het Gemeentearchief van Bornem treffen we zowel de registers met de beraadslagingen van het Schepencollege als de verslagboeken van de Gemeenteraad aan. In de eerste reeks van vier registers, beginnend in 1818 en eindigend in 1896, vinden we naast de onderzoeken 'de commodo et incommodo', verslaggeving over de wegenshouwing en de rupsenverdelgig, bekendmakingen voor de ijking van maten en gewichten, benoemingen van het politiek personeel en de ambtenaren met de kandidatenlijsten en naast allerlei andere aankondigingen, als belangrijkste item de jaarverslagen van de gemeente. Dit jaarlijks verslag was een verplichting opgelegd sinds de Gemeentewet van 1836.¹⁸ Voor Mariekerke is het tot 1847 enkel een summier overzicht, maar vanaf het volgende jaar bestaat het uit twaalf titels met meerdere onderverdelingen. Je komt er meer te weten over de ge-

meentefinanciën, de evolutie van de bevolking, onderwijs, de plaatselijke landbouw, industrie, rampen, enz. De jaarverslagen waren altijd in het Nederlands opgesteld, terwijl tot 1850 de verslagen van het Schepencollege overwegend in het Frans waren. In dat jaar adviseerde de Gemeenteraad van Mariekerke dat alle gemeentelijke administratie in het Nederlands zou worden opgesteld en verlangde ze van de hogere overheid dat deze in zijn communicatie met de gemeente het 'Vlaams' zou gebruiken.¹⁹ In de drie verslagboeken van de Gemeenteraad, de periode bestrijkend van 1818 tot 1905, komt een breed gamma aan bod van het gemeentelijk beleid, gaande van aankoop van een leesmachine voor het onderwijs over armoedebestrijding tot een petitie voor de fusie van gemeenten. Ook weer een informatieve bron van honderden bladzijden, met slechts voor enkele jaren een aanduiding van onderwerp in de marge.

Gemeenteraadsverslagen van voor 1818 vinden we niet terug in het archief te Bornem. Wel kunnen we in het *Hedendaags Gemeentearchief van Mariekerke*, dat bewaard wordt op het Rijksarchief te Antwerpen, nog uittreksels vinden van enkele vroegnegentiende-eeuwse verslagen.²⁰ Dit omvangrijke archieffonds werd in 1969 door het Gemeentebestuur overgedragen aan de Inspectie van het Rijksarchief. Bij de inventarisatie onder leiding van archivaris Gustaaf Asaert, werd volgende indeling aangehouden: *Algemeenheden*, waarin correspondentie en zaken betreffende de Gemeenteraad; *Comptabiliteit* met vooral begrotingen, rekeningen en bewijsstukken; *Fiscaliteit* met de leggers van zowel de patentschuldigen, grondlasten als andere belastingen, maar ook met diverse kadastrale opsommingen; *Bevolking*, waaronder statistieken en volkstellingen; *Weldadigheid*, met de verslagen en rekeningen van het Armbestuur en lijsten van behoeftigen; *Militie en Burgerwacht*, met vele namenlijsten; *Eredienst*, waarin de verslaggeving van de Kerkfabriek en hun rekeningen te vinden zijn; *Openbare Werken*, met straatschouwingen en de staat van de waterlopen; *Politie, Veiligheid, Gerecht*, over bedelarij, processen-verbaal en de bijhorende vonnissen; *Openbare Gezondheid* met verslaggeving over besmettelijke ziekten en inentingslijsten; *Onderwijs*, wat voor zichzelf spreekt; *Handel, Nijverheid, Landbouw*, waarover we het in een volgend hoofdstuk zullen hebben; *Verkiezingen* met de kiezerslijsten. Midden jaren negentig heb ik dit archieffonds quasi volledig doorgenomen en bewerkt. De massa gegevens die dit fonds inhoudt – ze kan borg staan voor tientallen bijdragen – behoren tot de basis voor dit artikel.

Werd in 1969 veel historisch papier afgevoerd naar Antwerpen, toch bleef nog een groot aantal volle dozen staan in het gemeentehuis van Mariekerke. Ondertussen heeft dit restarchief zijn plaats gekregen in de rekken van het Gemeentearchief van Bornem. Dit archief bezit ook de *Exposés* en de zittingsverslagen van de Provincieraad en mits je weet in welk jaar je moet zoeken, kan je ook daar enige info vinden. Geeft het gemeentelijk archief niet het

gewenste resultaat, dan zoeken we verder in het Provinciearchief. Diverse reeksen van het archief van de provincie Antwerpen worden bewaard op het Rijksarchief te Antwerpen, maar fondsen over het gebouwenpatrimonium en gemeentepersoneel bleven in het Provinciehuis. Schematisch doorzochten we de portefeuilles en dozen en mappen met Mariekerke als zoekterm. Uitermate interessant is reeks B met de affiches van de openbare verkopen van de Nationale Domeinen tussen 1797 en 1813. Maar ook de andere reeksen bevatten merkwaardig materiaal.

Om de bevolking te situeren in het ganse gebeuren, proberen we hun levensloop te reconstrueren. Geboorte, huwelijk, overlijden, opleiding, beroepskeuze, verhuis en migratie zijn alle elementen die zowel belang hebben voor het individu als voor de ganse gemeenschap. Als belangrijkste bron noteren we de volkstellingen. Deze geven ons een momentopname van de samenstelling van de bevolking. De eerste die we bestuderen is die van 1796, voor Mariekerke slechts zestien bladzijden omvattend.²¹ Volgende gegevens worden erin vermeld: wijk, samenstelling van het huishouden, relatie tot het gezinshoofd, namen en voornamen van de inwoners ouder dan twaalf jaar, leeftijd, beroep, aantal kinderen onder de twaalf jaar per huishouden en het optelsommetje om het aantal inwoners te kennen. Een volgende telling die we weerhouden is die van 1 januari 1830, alhoewel ze als telling niet bewaard is, maar wel kan gereconstrueerd worden uit het bevolkingsregister dat naar de telling gemaakt werd.²² Onder impuls van de Centrale Commissie voor de Statistiek, wetenschappelijk geleid door Adolphe Quetelet, werden vanaf 1846 de volkstellingen qua gegevens sterk uitgebreid. De andere officiële tellingen waren in 1856, 1866, 1876, 1880, 1890 en 1900. De gebruikte gezinsfiches bleven niet altijd bewaard, maar voor Mariekerke hebben we de telfiches van 1866, 1880 en 1890. De verzamelde data werden verwerkt en gepubliceerd door het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Andere statistische informatie vinden we in de jaarboeken *Annuaire Statistique de la Belgique*.

Met de gegevens van de volkstellingen kon de plaatselijke ambtenaar van de Burgerlijke Stand of de secretaris bevolkingsregisters opstellen waarin niet alleen per huisnummer elk gezin werd genoteerd, maar waarin bovendien de gezinswijzigingen en mutaties werden bijgehouden. In het gemeentehuis werden eveneens, onder de hoede van de burgemeester en later een aangeduide schepen, de Registers van de Burgerlijke Stand, met de geboorte-, overlijdens- en huwelijksakten en de parochieregisters van voor 1796 bewaard.²³ Die parochieregisters werden in 1882 alfabetisch geklapperd door het personeel van Prosper Balcaen, oudheidkundige uit Aalst.²⁴ Gemakkelijk is dat we vandaag zowel voor de registers van de Burgerlijke Stand als voor de parochieregisters kunnen rekenen op de bewerkingen door familiekundigen.

De notaris aan zet, met opvolging door de Registratie en het Kadaster

Veel komen we te weten over de dorpelingen via het notariaat. Om de overdracht van eigendommen correct te laten verlopen, deden eigenaars veelal beroep op een notaris. Ook voor andere akten zoals pachtcontracten, verhuringen, testamenten, verdelingen, boedelbeschrijvingen, huwelijkscontracten, enz. was de notaris de vertrouwenspersoon van de contractanten. In de door ons bestudeerde periode waren vierentwintig notarissen actief in het kanton Puurs, die duizenden akten hebben verleden.²⁵ Het is moeilijk in te schatten welke notaris door een bepaalde Mariekerkenaar werd gecontacteerd. We durven echter aannemen dat ze overwegend een notaris opzochten uit hun directe omgeving, zijnde Bornem, Puurs, Oppuurs of Sint-Amands. Omdat ons opzet in eerste instantie enkel was de eigendomsveranderingen, in casu verkopen, schenkingen en verervingen, te noteren, hebben we ons beperkt qua periode, namelijk tussen 1796 en 1836. Die einddatum is niet zo maar gekozen, want vanaf 1835 kunnen de transacties gemakkelijker gevolgd worden via de kadastrale leggers. De notarissen die dan overbleven waren: Jan Baptist Cammaert (Bornem 1803-1810), Augustin Cammaert (Bornem 1811-1835), Antoon Vertongen (Sint-Amands 1797-1823), Frans Vertongen (Sint-Amands 1823-1839), Jacobus Moens (Puurs 1798-1833), Henri Van Cantelbeeck (Puurs 1796-1810), Frans Erix (Puurs 1811-1845), Joannes De Decker (Oppuurs 1797-1810) en Jacques van Acoleyen (Oppuurs 1817-1819). We hebben gepoogd de meeste akten van deze notarissen betreffende Mariekerke in die periode door te nemen of de korte inhoud ervan in de repertoria te lezen. Het resultaat was weerom een berg info, soms ballast, maar ook dikwijls een verduidelijking van bepaalde situaties, waar ik anders niet zou uitgeraakt zijn. Maar een akte, betrekking hebbend op goederen in Mariekerke, opgesteld door een notaris met een standplaats in een ander kanton, was een even wettig instrument. Die akte proberen te vinden, is als zoeken naar een speld in een hooiberg. Maar ook hiervoor bestaat een oplossing, namelijk de *Afgeschafte Reeksen 1 en 2* van de overheidsdienst Registratie en Domeinen. Die notarisakten, geregistreerd in het regionaal kantoor waar het betreffende notariaat gevestigd was, en de onderhandse akten, te registreren in om het even welk kantoor, werden tot 1860 eveneens in het Puurse registratiekantoor in de hierboven genoemde reeksen alfabetisch geannoteerd met vermelding van de eigendom, namen en woonplaats van de contractanten, eventueel de naam van de notaris, de registratiedatum en het betreffende kantoor. Het kantoor van Puurs startte met zijn activiteiten in 1807.²⁶ We keken deze registers, die bewaard worden op het Rijksarchief te Beveren, eveneens na tot en met 1836.

Vanaf 1835 kunnen we de overdrachten van onroerende goederen terugvinden in de kadastrale legger van

ART. 160		KOM.		PRENOMS.		PROFESSION.		DEMEURE.	
PROCESSIONNAIRE		RENVOI		NATURE		INDICATION		SITUATION DES AVANTAGES	
LIEUX-DITS.		NATURE		PROPRIÉTÉ.		DES MUTATIONS		DE LA DROITE COTE.	
1.		2.		3.		4.		5.	
6.		7.		8.		9.		10.	
11.		12.		13.		14.		15.	
16.		17.		18.		19.		20.	
1	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
2	Dingelde	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
3	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
4	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
5	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
6	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
7	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
8	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
9	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
10	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
11	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
12	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
13	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
14	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
15	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
16	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
17	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
18	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
19	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876
20	Langenberg	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876	1876

Voorbeeld uit de kadastrale legger van Mariekerke: artikel 260 (GAB)

de gemeente. In de legger, een van de documenten van het modern Kadaster, werden alle eigenaars opgelijst als kadastraal artikel. Dat is een nummer waaronder je alle nodige gegevens vindt van de eigenaar en alle kadastrale gegevens van al zijn belaste eigendommen in de gemeente. In de laatste kolommen van de legger noteerde de ambtenaar de mutaties naar een ander artikel, lees eigenaar, waardoor je gemakkelijk de opeenvolgende eigenaars terugvindt vanaf 1835 tot ver in de twintigste eeuw. Een andere methode om eigenaars op te sporen is gebruikmaken van de oorspronkelijke aanwijzende tafel, een register waarin per perceelnummer de eigenaar staat genoteerd en die als bijgevoegde tafel jaarlijks werd vernieuwd volgens de wijzigingen die hadden plaatsgehad.

Uiteindelijk komen we via de perceelnummers terecht bij de oorspronkelijke perceelplannen van het Kadaster die sinds eind 1834 niet meer werden gewijzigd. Veranderingen door verkavelingen of verbouwingen werden daarna getekend op bijgevoegde plannen. Voor Mariekerke worden op de Administratie van het Kadaster Directie Antwerpen de oorspronkelijke plannen bewaard. De twee sectieplannen zijn al in 1817 gemaakt door landmeter J. N. Vreven, maar door landmeter Nelissen in 1831 gecontroleerd en aangepast waar nodig. Vreven begon in februari 1817 met het vastleggen van de lokale basis en het opmaken van een canevas, het denkbeeldige, gemeentelijke driehoeksnet waarbij de hoekpunten goed zichtbare terreinpunten waren. De basislijn voor Mariekerke werd geïntendeerd naar het noorden toe vanuit de kerktoeren van Sint-Amans, omdat die veel centraler lag dan de kerktoeren van Mariekerke en zodoende Mariekerke

ongeveer in twee gelijke helften verdeelde. De basis begon aan het snijpunt van deze basislijn met de oost-west gerichte lijn door de kerktoeren van Mariekerke. Dit beginpunt was te situeren op een veertig meter ten noordoosten van *De Ster*. De basis eindigde aan een merkpunt in de Langenbergstraat, waar een veldwegeltje begon dat over de *Kraeyheide* liep. Deze basislijn werd met een ketting gemeten en was 1476 meter lang. Enkele tussenafstanden werden gemarkeerd. Vanuit die basis tekende de landmeter driehoeken met op de hoeken goed zichtbare oriëntatiepunten om de canevas op te maken. Als hoekpunten van de driehoeken gebruikte landmeter Vreven de kerktoeren van Mariekerke, Sint-Amans en Moerzeke, de *Witte Molen*, de *Kautermolen* en de *Heymolen* in Mariekerke, de stenen molen van Sint-Amans en verder nog een meetbaken, bestaande uit een lange houten paal met vlag, op het oostelijk uiteinde van de gemeente bijna op de plaats waar de Galgestraat uitkomt op de Schoothoefdreef. Als dan nog de hoeken tot deze terreinpunten in graden werden gemeten, kon de landmeter met behulp van driehoeksmeting de afstanden berekenen tot die punten. Een aantal zijden werd dan nog nagemeten met de ketting. Op die manier werden de coördinaten van alle terreinpunten vastgelegd en opgenomen in een register. Pas dan kon de landmeter beginnen met het meten, intekenen en nummeren van de percelen. Vreven beëindigde dit tekenwerk op 15 mei 1817. Tegelijk stelde hij een verzamelplan van Mariekerke voor met aanduiding van de secties, met het stratenpatroon en de gebouwen. De molens werden met een tekeningetje aangeduid. Op dit verzamelplan werd een vierkantennet getrokken met assenkruis over de Mariekerkse kerktoeren en met zijden van vijfhonderd meter.

Landmeter Nelissen moest in 1831 enkel correcties uitvoeren aan percelen die ondertussen gewijzigd waren. Die mutaties schreef hij ook in een tabel op de oorspronkelijke perceelplannen, met zowel de nummers die geschrapt waren als met de gesplitste nummers waarvan het tweede deel de melding 'bis' achter zijn oorspronkelijk nummer kreeg. Naast de perceelnummering kregen de niet-bebouwde percelen een vermelding van grondgebruik: TL voor 'terre labourable' of bouwland, JP voor 'jardin potager' of moestuin, PT staat zowel voor 'pré' of hooiland als 'pâturage' of weiland en BT voor 'bois taillis' of hakhout.